

**Sûfî-Müfessir İbn Berrecân'ın (v. 536/1141) Allah'ın İsim ve Sıfatlarına Yönelik
Konulara Yaklaşımı*****The Approach of Sufi-Exegist Ibn Barrajān (d. 536/1141) to Topics Related to the Names
and Attributes of Allah*****Hamza AKKURT****Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı,
Tefsir Bilim Dalı, Siirt, Türkiye****ORCID: | Email: el_istiklal@hotmail.com****Makale Bilgisi / Article Information****Cite as/Atıf:** Akkurt, H. (2025 Sûfî-Müfessir İbn Berrecân'ın (v. 536/1141) Allah'ın İsim ve Sıfatlarına Yönelik Konulara Yaklaşımı. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 36-55.**Makale Türü / Article Types:** Araştırma Makalesi / Research Article**Geliş Tarihi / Received:** 24.01.2025 **Kabul Tarihi / Accepted:**16.06.2025**Yayın Tarihi / Published:** 30.06.2025**Yayın Sezonu / Pub Date Season:** Haziran/June 5**Cilt/ Volume: 5 Sayı/ Issue: 1****Sayfa / Pages:**36-55**İntihal / İntihal:** Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.**Yayıncı / Published by:** Siirt Üniversitesi Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi / Siirt University Journal of Social Sciences Research**Etik Beyan / Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hamza Akkurt). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Öz

Bu çalışma, sûfî-müfessir kimliğiyle öne çıkan İbn Berrecân'ın Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına yönelik konular hakkındaki yaklaşımını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Söz konusu konular, İslâmî ilimlerin çoğunda araştırma konusu olmuştur. Bundaki asıl maksat ise bu yolla Allah'ı (cc) daha iyi bilmek, tanımak ve varlığının şuûruna erişmektir. Bu bağlamda Allah'ın (cc) isim ve sıfatları ile alâkalı çeşitli konu ve düşünceler ortaya çıkmıştır. Endülüs coğrafyasında yetişmiş olan İbn Berrecân da Allah'ın (cc) isim ve sıfatları hakkında düşüncelerini açıklamıştır. Bununla birlikte o, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarını şerh eden bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan telif ettiği tefsirinde ise isim ve sıfatları temel alan bir tefsir yöntemi takip etmiştir. Bundan hareketle eserlerinden yola çıkılarak konuyla ilgili düşüncelerine ulaşılmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İbn Berrecân, Esmâ, Sıfat, Esmâ-i Hüsnâ, Sûfî.

Abstract

This study aims to reveal the approach of Ibn Barrajân, a prominent figure known for his identity as a Sufi-exegist, to topics related to the Names and Attributes of Allah (SWT). These subjects have been a matter of research in most Islamic sciences. The primary aim is to better know, recognize, and achieve awareness of Allah's (SWT) existence. In this context, various issues and ideas related to Allah's (SWT) Names and Attributes have emerged. Ibn Barrajân, who was raised in the Andalusian region, also explained his thoughts on the Names and Attributes of Allah (SWT). Moreover, he authored a work that explains the Names and Attributes of Allah (SWT). On the other hand, in the tafsir he authored, he followed an exegesis method based on these Names and Attributes. In this regard, the study will attempt to reach his thoughts on the subject through his works.

Keywords: Tafsir, Ibn Barrajân, Asmâ, Sifat, Asmâ-i Hüsnâ, Sufi.

Giriş

Endülüs'te doğup yetişen İbn Berrecân (v. 536/1141), son yıllarda özellikle akademik çevrelerde dikkat çeken çok yönlü bir sûfi-müfessirdir. Lakaplarıyla birlikte tam ismi, Ebû'l-Hâkem Abdüsselâm b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman el-Lahmî el-İfrîkî el-İşbilî şeklindedir. (İbn Berrecân/Mukaddime, 2013, s. 23; Yıldız, 2016, s. 17; Akkurt, 2019, s. 23) Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte vefat tarihi H. 536 / M. 1141 yılı olarak kayıtlara geçmiştir.

Araştırmalarda son dönemlerde yeniden ilgi görmesinin temel sebebi, eserlerinin gün yüzüne çıkmasıdır. Bu sayede onun sadece sûfi yönüyle değil, aynı zamanda felsefî, kelâmî ve tefsirî yönleriyle de çok yönlü bir düşünür olduğu anlaşılmıştır. Hayatına dair bilgi sınırlı olup genellikle dağınık biçimde aktarılmıştır. Bunun sebebi, yaşadığı dönemin siyasi ve ilmi çalkantılarından (İbnü'l-Arif, 1993, ss. 108-110; İbn Berrecân/Mukaddime, 2013, ss. 23-24; Yıldız, 2016, ss. 23-27) Buna rağmen elimizdeki kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla İbn Berrecân, sahip olduğu ilmî birikimle çevresini etkileyen ve etkili bir şahsiyet hâline gelen önemli bir düşünürdür. (İbn Berrecân/Mukaddime, 2013, ss. 23-27)

İbn Berrecân, her alanda eserler telif etmemiş, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına yönelik bir şerh kitabı ve tefsir kaleme almıştır. (İbn Berrecân, 2010, ss. 1/25 vd.; İbn Berrecân, 2013, 1/69 vd.) Bu çok yönlü ilmî profili, onun zaman zaman Gazzâlî'ye benzetilmesine ve "Endülüs'ün Gazzâlîsi" olarak anılmasına neden olmuştur. (Casewit, 2017, ss. 2017; Musakhanov, 2016, s. 80; Görgün, 2024, ss.50-51) Ayrıca Muhyiddin İbn Arabî'nin düşünce yapısına zemin hazırlayan öncülerden biri olarak kabul edilmektedir. (İbn Berrecân/Mukaddime, 2010, s. 16; Yıldız, 2016, ss. 92-93; Görgün, 2024, s. 123)

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın (cc) isim ve sıfatları "el-Esmâü'l-Hüsnâ" ifadesiyle anılmakta ve bu tabir dört farklı ayette geçmektedir. Bu ayetlerde en güzel isimlerin yalnızca Allah'a (cc) ait olduğu, bu isimlerle duâ edilmesi gerektiği, O'nun isimleri hakkında aşırıya gidilmemesi, Allah'tan (cc) başka hiçbir ilâhın bulunmadığı, Allah'a (cc) ait olan muhtelif isimlerle duâ edilebileceği, her şeyi yaratanın Allah (cc) olduğu, yerdeki ve gökteki her şeyin Allah'ı (cc) tesbih ettiği şeklindeki husûsiyetlere değinilmektedir.¹ (Altuntaş&Şahin, 2011, el-A'râf 7:180; Tâhâ 20:8; el-İsrâ 17:110; el-Haşr 59:24)

Hz. Peygamber (sav) döneminde Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına yönelik yaklaşım "tenzih" ilkesine dayanmaktaydı. Sahâbe, Allah'a dair bilgiyi doğrudan Hz. Peygamber'den (sav) aldığı şekliyle yorumlamış, ihtilaf ve detaylara girmeden Kur'an merkezli bir anlayışı benimsemiştir. Bu anlayış, Allah'ı kendi Zat'ıyla tanımayı ve teslimiyeti önceler. Ayrıca, daha sonra sahâbeden nakledilen rivâyetler, sonraki âlimler için önemli birer kaynak olmuş; fakat aynı zamanda muhtelif düşünce sistemlerinin oluşmasında da rol oynamıştır. (Taftazanî, 2000, s. 117; Makrizî, ts., 2/356; Ahmed Emin, 2003, s. 3/23; Arca, 2020, s. 28, 41-42)

Ancak fetihlerle birlikte farklı kültürlerle temas kuran Müslümanlar, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına dair çeşitli düşünce sistemleriyle karşılaşmış, bu da kelâmî tartışmaları beraberinde getirmiştir. Zamanla bu konular sadece inanç temelli değil, aynı zamanda felsefî ve teorik düzlemde tartışılan meseleler hâline gelmiştir. (Ahmed Emin, 2009, ss. 121-122; Arca, 2020, s.46)

Fetihlerden önce ise Müslümanlar Allah'ın (cc) birliği, isimleri, sıfatları ve fiillerinden bahseden ayetleri tartışmasız bir şekilde kabul etmekteydi. Aynı zamanda bu meseleler onlar için asıl nihâi bir amaç ve itikâdî bir nitelik taşımamaktaydı. (Özler, 1995, s. 204)

Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına dair günümüze ulaşan rivâyetlerin büyük kısmı, İmam Tirmizî, İbn Mâce ve İmam Buhârî gibi muhaddisler tarafından nakledilmiştir. Bu rivâyetler arasında en meşhur olanı, Allah'ın (cc) doksan dokuz isme sahip olduğunu belirten hadistir. Bunun dışında, esmâ ve sıfatlara dair farklı lafızlarla gelen başka rivâyetler de mevcuttur. (Beyhakî, 1993, s. 1/27)

Bu çerçevede, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına ilişkin ilk sistemli çalışmalar, Hicrî II. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Bu dönemden itibaren mesele, metodik bir disiplin dâhilinde ele

¹ el-A'râf 7/180. Ayetin meâli: "En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarptıranları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır."

Tâhâ 20/8. Ayetin meâli: "Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh bulunmayandır. En güzel isimler O'nundur."

el-İsrâ 17/110. Ayetin meâli: "De ki: "(Rabbimiz) ister Allah diye çağırın ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur."

el-Haşr 59/24. Ayetin meâli: "O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah'tır. Güzel isimler O'nundur. Gökteki ve yerdeki her şey O'nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."

alınmaya başlamıştır. Tespit edilen isim ve sıfatlar ayrıntılı biçimde açıklanmış; her biri üzerine kapsamlı şerhler yazılmıştır. Örneğin, İmam Ebû Hanîfe (v. 150/767), bu alanı belli bir usûl çerçevesinde temellendirmeye çalışmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise İmam Gazzâlî (v. 505/1111) ve Muhyiddin İbn Arabî (v. 638/1240) gibi âlimler, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarını konu edinen müstakil eserler kaleme almışlardır. (Şehristânî, 1998, s. 1/60; Ögük, 2017, ss. 29-34; Yurdagür, 2021, s. 44; Çelebi, 1996, s. 116)

Yukarıda özetlenen tarihî ve düşünsel gelişmeler bağlamında, Allah'ı (cc) hakıyla tanımak ve bilmek, İslâmî ilimlerin pek çoğunda olduğu gibi, sûfi-müfessir kimliğe sahip İbn Berrecân'ın düşünce sistematiginde de ulaşılması gereken nihai maksat olarak kabul edilmiştir. Onun Kur'an'ı tefsir etme yönteminde, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına dayalı yaklaşım temel bir esas olarak yer almaktadır. İbn Berrecân, bu yöntemi yalnızca bir tefsir tarzı olarak değil, aynı zamanda tasavvufî kimliğini yansıtan bir marifetullâh yolu olarak da görmektedir.

İbn Berrecân, gerek tefsirinde gerekse *Şerhu'l-Esmâ* adlı eserinde, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarını daha iyi anlayabilmek ve bu anlayışı muhataplara aktarabilmek amacıyla, bu konuları derinlikli ve hikmet temelli bir bakışla yorumlamaya gayret etmiştir. Onun bu konulara yaklaşımı bütüncül bir sistem dahilinde kurgulanmamış olsa da eserlerinde yeri geldikçe bu meselelere temas ettiği ve açıklamalar getirdiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına dair meseleleri belirli bir yöntem dâhilinde sistematik olarak değil; ihtiyaç duyulan yerlerde ele almış ve açıklamaya çalışmıştır.

İbn Berrecân hakkında gerek Türkiye'de gerekse yurt dışında çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların önemli bir kısmı onun hayatı, tasavvufî düşüncesi ve tefsir metodolojisine odaklanmış; Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına yönelik düşünceleri ise genellikle dağınık biçimde ele alınmıştır. Bu durum, ilgili meselelerin parçalı bir görünüm arz etmesine ve İbn Berrecân'ın bu konudaki yaklaşımının bütünlüklü biçimde ortaya konulamamasına neden olmuştur. Bu bağlamda, elinizdeki çalışmanın temel amacı, İbn Berrecân'ın Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına yönelik düşüncelerini derli toplu biçimde incelemektir.

Türkiye'de İbn Berrecân üzerine yapılan ilk akademik çalışma, Hamza Küçük tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir: *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirindeki Metodu*. (Küçük, 1997) Ardından Abdulmutalip Arpa tarafından kaleme alınan *İbn Berrecân ve el-İrşâd İsimli Tefsirindeki Fâtîha, Kehf ve Hucurât Sûrelerinin Tefsirinin Tahkiki* adlı yüksek lisans tezi gelmiştir. (Arpa, 2003) Mehmet Yıldız, İbn Berrecân'ın tasavvufî anlayışına odaklandığı doktora tezinde onu çok yönlü bir sûfi düşünür olarak ele almıştır: *İbn Berrecân (v. 536/1141) ve Tasavvufî Anlayışı*. (Yıldız, 2016) Hamza Akkurt, *İbn Berrecân Tefsirinde İşârî Yön* başlıklı yüksek lisans tezinde onun işârî yorumlarını değerlendirmiştir. (Akkurt, 2019) 2024 yılında ise Halil İbrahim Görgün, *İbn Berrecân'ın Vahiy ve İ'tibâr Anlayışı* başlıklı doktora çalışmasında onun bilgi felsefesine odaklanmıştır. (Görgün, 2024)

Yurt dışında da önemli akademik çalışmalar mevcuttur. Bunların başında, Yousef Casewit tarafından hazırlanan ve sonrasında kitaplaştırılan doktora tezi gelir: *The Mystics of al-Andalus: Ibn Barrajân and Islamic Thought in the Twelfth Century*. (Casewit, 2017) Ayrıca, Usâme Muhammed Mâcid Abdullah Cabir, *el-Münâsebâtü'l-Kur'âniyye'inde İbn Berrecân el-Endelûsî: Dirasetün Menhecîyyetün Tatbîkiyyetün* başlıklı bir akademik çalışma ortaya koymuştur. (Usâme Muhammed, 2014) Son olarak, Fâtih Husnî Mahmûd Abdulkerîm tarafından kaleme alınan *Menhecû'l-İmâm İbn Berrecân fî Tefsîrihî* başlıklı doktora tezi, onun tefsir yöntemi hakkında önemli katkılar sunmaktadır (Mahmûd Abdulkerîm, 2009).

1. Kelâmî Boyutuyla Allah'ın İsim ve Sıfatları

Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına yönelik tartışmaların ilk nüvesi çeşitli tarihî olaylara dayanmaktadır. Hz. Osman'ın (ö. 656) şehid edilmesi, sahabeler arasında vukû bulan Cemel ve Siffin savaşları, Hz. Ali (ö. 661) ile Hariciler arasında meydana gelen savaşlar, firkalaşmalara dayanan ihtilaf ve tartışmalar bunlardandır. Bu olaylar neticesinde kelâm ve mezhepler tarihine yansıyan konular dolaylı olarak Allah'ın (cc) isim ve sıfatları hakkındaki konulara da sirâyet etmiştir. Bu tartışmaların gelişmesinde Ca'd b. Dirhem (ö.742), Cehm b. Safvân (ö.745) ve Vâsıl b. Ata (ö.748) gibi kişiler önemli bir rol oynamaktadır. (Şehristânî, 1998, s. 1/60)

Klâsik kaynaklarda geçen münakaşalara bakıldığında, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının -bilhassâ subûtî sıfatları- ontolojik ve semantik olarak ele alınmaktadır. Bunlardan birinin tercihi neticesinde ise

mezheplerin üzerinde durduğu fikirsel zemin görülmektedir. Ontolojik açıdan, “Allah’ın diri olması, Allah’ın bilmesi, Allah’ın Kadir olması” gibi Allah’a (cc) nispet edilen isim ve sıfatların O’nun Zât’ı dışında bir hakikatleri var mıdır? Sorusu gündeme gelmektedir. Kur’an’da buna yönelik net bir cevap bulunamamaktadır. Kur’an’a bakıldığında, isim ve sıfatların birer olarak Allah’a (cc) nispet edildiği görülür. Bunun yanında birtakım fiillerden oluşan kelimeler, mastar olarak Allah’a (cc) nispet edilmektedir. “Allah’ın yardımı, Allah’ın fazlı ve ihsanı ile Allah’ın yarattığı” şeklindeki ifadeler buna örnektir. Semantik olarak ise “Allah’ın Zât’ına nispet edilen isim ve sıfatların çeşitli şekillerde olması Allah’ın (cc) Zât’ında ontolojik bir çokluğa sebep olur mu? Ya da isim ve sıfatların farklı anlamlar ile bir Zât’ta toplanması, bir probleme yol açmakta mıdır?” sorularına cevap aranmaktadır. Bu sorulara verilen cevaplar neticesinde, Ehl-i Sünnet ve Mutezile arasındaki ihtilafın semantiğe dayandığı ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; hem Ehl-i Sünnet hem Mutezile Allah’ın “Âlim, Kadir, Semî, Basîr” olduğunu kabul eder. Ancak, Ehl-i Sünnet şöyle bir ayırım yapar: “Âlim” demek, ilmi olan Zât demektir. “Kâdir” ise kudreti olan Zât demektir. Buna göre Allah’a (cc) ilim ve kudretin nispet edilmesi dilin gerektirdiği yani semantik bir anlamdır. Ehl-i Sünnet, dil konusuna taalluk eden kelimenin çekim ve türeyişini esâs alırken Mutezile ise, “Allah Âlim’dir, Allah Kadir’dir.” şeklindeki ifadeleri kabulle birlikte, Zât’ı dışında Allah’ın (cc) bir ilminin ve kudretinin var olduğunu kabul etmez. (Şehristânî, 1998, s. 1/57, 60; Akgüş, 2006, s. 108, 116)

Anlaşılabacağı üzere, Mutezile Allah’ın (cc) isim ve sıfatlarını O’nun Zât’ı üzerinde zâid olmayacak bir anlam muhtevâsıyla kabul eder. Onlar, Allah’ın (cc) Zât’ıyla “Âlim, Hayy, Kadir, Semî, Basîr” olduğunu savunur. Yani Mutezile Allah’ın Zât’ı dışında, ayrı olarak O’na nispet edilebilecek bir isim ve sıfatı kabul etmez. Onlara göre Allah’ın (cc) isim ve sıfatları O’nun Zât’ıyla birdir, ayrı değildir. Eğer, O’nun Zât’ı dışında herhangi bir isim ve sıfat kabul edilirse birçok ilâh kabul edilmiş olunacaktır. Bu ise “tevhid” ilkesine aykırılık teşkil eder. Ayrıca Mutezile, Allah’ın “kıdem” sıfatı dışında diğer isim ve sıfatlarının te’vîl edilmesi gerektiğini öne sürer. (Gazzâlî, 2012, s. 195; Şehristânî, 1998, s. 1/57, 60)

Mutezilenin savunduğu diğer bir husus ise şöyledir: Şayet Allah’ın (cc) Zât’ı dışında, sıfatlar ayrı bir şekilde kabul edilirse Allah (cc) ile diğer mevcudât arasında teşbîh ortaya çıkacaktır. Sözelimi, eğer Allah (cc) Zât’ı ile değil bir kudret ile Kâdir olsa, o zaman başka bir mevcudâta benzemiş olacaktır. Bu ise onlara göre kabul edilemez bir düşüncedir. (Kadı Abdülcebbâr, 1965, ss. 150-182; Özler, 1995, ss. 188-189)

Ehl-i Sünnet âlimlerinin sıfatlar hakkındaki görüşleri şu ifadeyle vecîz hale gelmiştir: “لا هو و لا غيره / Lâ huve ve lâ gayruhu.” Bu ifadeye göre Allah’a (cc) atfedilen sıfatlar, O’nun Zât’ıyla aynı olmadığı gibi O’nun dışında ve Zât’ından ayrı bir şekilde mevcûd da değildir. (Taftazânî, 1999, s. 159; Neseî, 2004, s. 1/261) Buradaki ifade rastgele tercih edilmemiştir. Düşüncenin arka planında şu yatmaktadır: “Sıfatlar Zât ile aynı değildir.” denildiğinde Mutezile ve aynı düşünceleri benimseyenlere bir cevap vardır. “Gayrı değildir.” denildiğinde ise sıfatları Allah’ın (cc) Zât’ından ayıran, böylece Allah’ın (cc) Zât’ını bir beşer derecesine düşürüp maddî bir kisveye büründüren Hristiyanlara bir cevap vardır. (Arca, 2020, s. 35)

Ehl-i Sünnetin temel düşüncelerine sahip olan Maturîdî ile Eş’arîler arasında da Allah’ın (cc) isim ve sıfatları konusunda fikir ayrılıkları vakî olmuştur. Meselâ, onlar Allah’ın (cc) tekvîn sıfatı hakkında farklı fikirler öne sürerler. Eş’arîler, fiilî sıfatlar içerisinde değerlendirilen “tekvîn” sıfatının hâdis olduğunu ve Allah’ın (cc) Zât’ıyla kâim olmadığını ifade kabul eder. Onlar, “tekvîn” sıfatının ezeli olarak kabul edildiği takdirde “yaratılmış olanın/mükevvenin” de ezeli olacağını savunur. Maturîdî âlimleri ise bu fikri benimsemeyip “tekvîn” ile “mükevveni/yaratılanı” birbirinden ayırmışlardır. İmam Maturîdî, Allah’ın (cc) “tekvîn” sıfatının ezeli olduğunu ancak “mükevven” olanların ezeli olmadığına dikkat çekmiştir. (Sâbûnî, 1998, s. 87) Böylece Eş’arîler, Allah’ın (cc) subûti sıfatlarını yedi olarak kabul eder ve “tekvîn” sıfatını tek başına bir sıfat olarak kabul etmezler. Onlar tekvîni Allah’ın (cc) “kudret” sıfatının bir taalluku olarak görmüşlerdir. Böylece “tekvîn” ile “mükevveni” bir saymışlardır. “Tekvîn” ile “mükevven” bir sayıldığı takdirde “mükevvenin” de ezeli olacağını savunmuşlardır. (Taftazânî, 1999, ss. 174-182)

Allah’ın (cc) isim ve sıfatlarında düşüncelerini ifade edenler arasında “Müşebbihe” ya da “Mücessime” olarak tanınan fırka da yer almaktadır. Müşebbihe, lugât açısından “benzetenler” (İbn Manzûr, 1993, ss. 13/503-506) anlamına gelirken, Mücessime ise “cisimleştirmek, bir şeyi cisim olarak düşünmek” anlamına gelir. Terim olarak ise Allah’ı (cc) Zât ve sıfatlarında mahlûk olanlara benzetenlere

denilmiştir. (Cürcânî, 1983, s. 76) Kaynaklarda hem Müşebbihe hem de Mücessime isimleri kullanılmıştır.

Ayrıca Müşebbihe/Mücessime ile birlikte teşbîh ve tecsîme girenler arasında Haşviyye, Kerrâmiyye ve Gulat-ı Şîa fırkaları da sayılmaktadır. Bu fırkalar, Allah'ı (cc) bir cisim gibi algılamış ve bir cisme benzetmişlerdir. Sözelimi Haşviyye, naslarda geçen “vech, yed, cenb, istivâ, fevkiyyet, meci’, ityân” gibi lafızları zâhirde anlaşıldığı şekliyle anlamış ve algılamıştır. (Şehristânî, 1998, s. 1/121)

Yine Kerrâmiyye, Allah'ın (cc) Zât ve sıfatlarını yorumlamada teşbîh ve tecsîm hatasına düşmüştür. Bunun yanında Ehl-i Sünnet âlimlerine benzeyen bazı düşünceleri de vardır. Meselâ, “Allah (cc) ilmiyle Âlim, kudretiyle Kâdir, hayat sahibi olmakla Hayy ve meşîetiyle Mürîd'tir.” düşüncesi buna örnektir. (Şehristânî, 1998, ss. 1/128-129)

Gulat-ı Şîa ve onlar içerisinde sayılan bazı gruplar da tecsîm ve teşbîh hatasına düşmüştür. Şehristânî, Allah'ı (cc) tecsîm ve teşbîhe götüren ilk fikirlerin bu gruplar arasında tezâhür ettiğini ifade eder. Onların ise bu fikirleri Yahudi ve Hristiyanlardan aldıklarını belirtir. O, Yahudilerin Hâlık/yaratıcı olanı mâhlûka, Hristiyanların ise mâhlûk/yaratılmış olanı Hâlık'a teşbîh ettiklerini vurgular. (Şehristânî, 1998, ss. 1/128-129) Buna göre Şîî fırkalar içerisinde aşırıya kaçıp imâmîlerini ilâh derecesine çıkaran ilk düşüncelerin bundan etkilenecek ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Selefiyye; “öncekiler” (İbn Manzûr, 1993, ss. 9/158-159) ya da “yaşadığımız zamandan önce dünyada yaşayıp vefat edenler” (İsfahânî, 1991, s. 420) anlamlarına gelmektedir. Selef olarak kabul edilen bu âlimlerin de Allah'ın (cc) isim ve sıfatları konusunda takip ettikleri bir metodları bulunmaktadır. Bu bakımdan “Selefiyye” hem bir metodoloji hem de bir terim olarak kabul edilmiştir. Bu kabulden hareketle; “naslardan vârid olan mesajlara herhangi bir ekleme ve eksiltme yapmayan, nasların lafızlarını şeklen ve keyfiyetsiz bir tarzda esas alıp ta'til ve tahrîf hatasına düşmeyerek kabul eden bir düşünce sistemi” olarak tanımlanmıştır. (İbn Teymiyye, 2004, s. 3/3)

Selef düşüncesindekilerinin dikkat çeken özelliği, Allah'ın (cc) Zât ve sıfatlarında tecsîm ve teşbîhe düşmemeleridir. Ayrıca naslardan lafzen anlaşılma keyfiyetsiz kabul etmeleri ve re'y ile te'vile yer vermemeleridir. (Topaloğlu, 1996, s. 114) Yine, Selefiyye düşüncesinde Allah (cc) mükemmel sıfatlar ile muttasıf olduğu gibi noksan sıfatlardan da münezzehtir. Onlara göre Allah (cc) ve Resûl'ü (sav) Allâh'ın (cc) Zât'ını hangi isim ve sıfatlarla tavsîf ve târif etmişse, öyle kabul etmek gerekir. Yine onlarda, Allah'ı (cc) mahlûkat ve mevcudata teşbîh etmemek ve bunu te'vil etmemek şart olarak kabul edilmektedir. (İbn Teymiyye, 2004, s. 6/38)

2. İsim ve Sıfatların Fâzileti

İbn Berrecân Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının birçok fâziletinden bahsetmektedir. O buna yönelik düşüncelerini *Şerhu Esmâ* adlı eserinde açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Verdiği öneme binaen, tefsir yönteminin temel başlıkları arasında Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının anlaşılması önemli bir yer tutar. Bu bağlamda, Esmâ-i Hüsnâ'ya olan vukûfiyetin birçok dikkat çekici faydasını şu şekilde sıralar:

- Şanın yücelmesi.
- Şek ve şüpheden arınmak.
- Asıl gayeye ulaşmak.
- Uzak hususiyetlerin yakınlaşması.
- Hâfî olan şeylerin izhâr olması.
- Öndeki maniâların kalkması.
- Sorunlu ve müşkil durumlardan kurtulmak.
- İmânın sahih olanına vesile olması.
- Yakîn ehli olmaya vesile olması.
- İlmin yükselmesi.
- Aklın rahatlaması.
- Fikirlerin yerini bulması.
- Bakış açısının genişlemesi. (İbn Berrecân, 2010, s. 1/34-35)

Bu faziletlerin yanı sıra, İbn Berrecân mutasavvıflara özgü bazı özel faydalardan da söz eder. (İbn Berrecân, 2010, ss. 1/34-35) Zikredilen maddelere bakıldığında, bunların sûfî bir bakış açısıyla şekillendiği dikkat çeker.

Öte yandan İbn Berrecân, Hz. Peygamber'in (sav) bir hadisine dayanarak Kur'an'ın anlaşılmasını üç temel esas üzerine bina eder: İhlâs sûresi, Yâsîn sûresi ve bu iki sûreden türeyen hikmet ve hakikat ilkeleri. Bu ilkelerin önemli bir kısmı da Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarını anlamaya yöneliktir. (İbn Berrecân, 2013, ss. 1/82-83)

İbn Berrecân'ın isim ve sıfatlara verdiği önemi anlamak, eserlerinde sunduğu bazı örneklerle mümkündür. Örneğin o, Allah'ın (cc) Hz. Âdem (as) ile Hz. Havva'nın cennette işledikleri hataya karşılık kullandıkları isimlere vurgu yapar. Ona göre onlar, zikrettikleri bu isimlerle Allah'a (cc) niyazda bulunmuşlardır. Böylece Allah (cc), onlar üzerinden tevbede kullanılabilecek isimleri kullarına öğrettiğini söyler. Ona göre bu, insanın Allah'a (cc) yönelmesinin ve tevbe etmesinin önemini göstermektedir. Kezâ, bu isimler içerisinde "el-Gaffâr, et-Tevvâb, el-Halîm, el-Mennân, er-Rahmân, er-Rahîm" gibi isimler vardır. Hz. Adem (as) ile Havva, ayette geçen duâda Allah'ın (cc) isimlerinin hakikâtiyle "Allah'ım üzerime yazdığın şey nedeniyle beni affet çünkü affedici olan Sen'sin!" demektir. Yine "Allah'ım Sen affedisicsin beni affet, bağışlamayı seversin, bağışlayıcısın, cömertsin ve cömertliği seversin" şeklinde niyâz etmiş olmaktadır. İbn Berrecân onların işledikleri hataya karşılık Allah'tan (cc) O'nun isimleriyle rahmet, merhamet, mağfiret ve tevbe dilediklerini vurgular. (İbn Berrecân, 2013, s. 1/186-187) İlgili ayette geçen duâ âyeti ise şöyledir: "*Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*" (Altuntaş&Şahin, 2011, el-A'râf 7:23)

İbn Berrecân'ın yaklaşımından anlaşıldığına göre Hz. Adem ve Havva Allah'ın (cc) kendilerine öğretmiş olduğu isimlerin hikmet ve hakikâtleriyle Allah'a (cc) duâ etmişlerdir. Bu duâların fâzileti sonucunda da Allah (cc) onları bağışlamıştır. Ona göre bu duâ âyetinin muhtevâsında Allah'ın (cc) sözü geçen isimlerinin anlamı yer alır.

Başka bir örnekte ise İbn Berrecân, "*Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin...*" ile "*...Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara yakındır.*" (Altuntaş&Şahin, 2011, el-A'râf 7:55-56) ayetlerinden yola çıkarak Allah'ın (cc), "el-Karîb" ismine dikkat çeker. Bu bağlamda, duanın tazarrû (alçalış) ve hufyet (gizlilik/korku) ile yapılması gerektiğine işâret eder. Duânın hakikatinde ise nefsin huzur içinde olması, o ânın bilincine varılması ve sırrı taşıması gerektiğine işâret eder. Ayrıca, duâ edenle istenilen şey arasında muvafakat ve ihlâs bulunmalıdır. (İbn Berrecân, 2013, s. 2/336-340) Ona göre kul, zan seviyesinden ilim ve yakîne doğru ilerleyerek Allah'ın (cc) isim ve fiillerini hissedecek bir bilinçle duâ etmelidir. Kul, bu şartlara riâyet ettiğinde duası Allah'ın izniyle kabul görecektir. Çünkü Allah (cc) bütün fiillerinde hikmet sahibidir. Zikredilen bu hakikâtlar, "el-Karîb" isminden ortaya çıkmaktadır. (İbn Berrecân, 2013, s. 2/336-340)

Aynı şekilde İbn Berrecân'a göre duâ, Allah'ın (cc) yakınlığını, O'na olan ihtiyacı ve O'nun yardımını ifade eder. Kul, bu anlayışla duâ ettiği vakit Allah'ın (cc) kendisini işittiğine ve ona yakın olduğuna inanmalıdır. İbn Berrecân "*Hani o, Rabbine gizli bir sesle yalvarmıştı.*" (Meryem 19:3) ayetinden hareketle Hz. Zekeriyya'nın (as) böyle duâ ettiğine işâret eder. Zirâ duâ, sadece kalbi Allah'a (cc) yönelmiş, O'na yakınlık hissiyle dolmuş bir kulun yapabileceği bir şeydir. Bu bakımdan kalp, en temiz hâliyle duâ esnâsında Allah'a (cc) yönelmiş olmaktadır. (İbn Berrecân, 2013, s. 2/336-340)

İbn Berrecân, kulun duâ ile olan irtibatının farklı başka bir yönüne de dikkat çeker. Ona göre kul, zanna gâlip gelip ilme ve yakîne yaklaşarak Allah'ın (cc) isimlerini ve fiillerini hissedecek bir şuûrla duânın şartlarını yerine getirmelidir. Böyle yapmaya gayret ettiği takdirde Allah'ın (cc) izniyle onun duâsı makbûl olacaktır. Bunun ise Allah'ın (cc) tüm işlerini hikmet ile yapmasının bir gereği olduğunu ifade eder. (İbn Berrecân, 2013, s. 5/26)

Benzer bir yaklaşım İmam Gazzâlî'de de görülmektedir. Ona göre kulun "el-Mücîb" isminden alacağı nasip, kendisinden isteyene gücü yettiğinde icâbet etmesi, yetemediği durumlarda ise nezaketle cevap vermesidir. (Gazzâlî, 1971, ss. 118-119) Bu yaklaşım, "*Sakın isteyeniyi azarlama!*" (Altuntaş&Şahin, 2011, ed-Duhâ 83:10) ayetiyle de desteklenir.

Görüldüğü gibi İbn Berrecân duâ ibâdeti üzerinden isim ve sıfatların önemini ve kulun bundan alacağı çeşitli hakikâtlere işâret etmektedir. Gazzâlî ise "el-Mücîb" isminden hareketle isteyen kimseye nasıl tavır takınılması gerektiğine değinmekte ve "el-Mücîb" isminin hakikâatine vurgu yapmaktadır.

Başka bir örnekte ise İbn Berrecân, “Biz, insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şâyet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, bu takdirde onlara itaat etme...” (Altuntaş,&Şahin, 2011, el-Ankebût 29:8) ayetine dikkat çeker. O, ayetin Allah'ın (cc) Zâtına yönelik ifadelerle birlikte anne-babaya ihsânı tavsiye ettiğinin altını çizer. Ona göre anne-babaya yapılan iyilik, tüm nimetleri kendisinde bulunduran ve nimet veren “el-Mün'im” olan Allah'a (cc) karşı olan bir şükürdür. Bu hakikât aynı zamanda Allah'ın (cc) “eş-Şekûr” ismiyle de bağlantılıdır. Bu bakımdan Allah'a (cc) karşı isyâna çağırmadıkları müddetçe anne-babaya iyi davranmak ve şükürdâr olmak Allah'a (cc) karşı olan bir iyilik ve şükür mesâbesindedir. Öte taraftan bu tutum ve davranış, hakkın edâ edilmesinin bir gereği, büyüklere karşı olan bir vakar, ihsâna karşı ihsân, yakınlıktan gelen bir mârifet ve her şeyi yoktan benzersiz bir şekilde yaratan “el-Mübdi” isminin birer tecellisidir. Sayılan bu maddelerin tümü anne-babaya karşı olan hukûku gerekli kılar. Böylece Allah'a (cc) karşı olan hukûkun gerekliliği, anne-babaya olan hukûkun da gerekliliğini ortaya çıkarır. Hz. Süleyman'ın (as) şu duâsı da bu hakikâtleri ihtivâ eder: (İbn Berrecân, 2013, s. 4/299-300; 5/40) “*Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimetlere şükretmemi, senin razı olacağın salih amel işlememi bana ilham et...*” (el-Ahkâf 46:15)

Netice itibarıyla İbn Berrecân, anne-babaya yönelik sorumlulukları Allah'ın (cc) isimleri üzerinden temellendirmekte ve bu isimlerin bireysel ve toplumsal ilişkilerde nasıl rehberlik edebileceğini ortaya koymaktadır. Böylece anne-babaya karşı sergilenecek davranışların isim ve sıfatların bilgisiyle anlam kazanacağına işaret eder.

3. İsim-Müsemmâ

Müslümanların farklı coğrafyalarla temas kurduğu hicrî ikinci asırdan itibaren, kelâmî meselelerin gündeme gelmeye başladığı daha önceden ifade edilmişti. Bu süreçte ilâhî sıfatlar ve isim-müsemmâ meselesi de yoğun biçimde tartışılan konular arasında yer almıştır. Bu meseleler, kelâm ve akâid literatüründe esmâ ve sıfat başlıkları altında ele alınmış; isim ile müsemmâ arasındaki ilişki ve zât ile sıfatın aynı şeyi ifade edip etmediği çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. (Öğük, 2017, ss. 29-34; Yurdagür, 2021, s. 44)

İbn Berrecân, selef âlimlerinin bu konudaki tartışmaları gereğinden fazla uzattıklarına ve meseleyi maksadından uzaklaştırdıklarına dikkat çeker. Ona göre bu tartışmalar bir neticeye ulaştırmadığı gibi, asıl hedef olan mârifetullahı da gölgelemiştir. Bu eleştiriyi yaptıktan sonra, isim ile müsemmâ ilişkisine dair kendi görüşlerini ortaya koyar. Eğer Zât'a verilen bir isim, onun varlığının hakikatine işaret ediyorsa, o hâlde isim ile müsemmâ aynı maksadı ifade etmiş olur. Bu bağlamda, isimlerin değişmesi müsemmâ olan Zât'ın değiştiği anlamına gelmez. Ulûhiyyeti ifade eden herhangi bir isim, Allah'ı (cc) kastetmek için kullanılıyorsa, o isim Allah'a (cc) ait bir isimdir. Zira isimler biçim ve bağlam bakımından farklılık gösterse de taşıdıkları anlam ve işaret ettikleri hakikat itibarıyla aynıdır. (İbn Berrecân, 2013, s. 1/63; İbn Berrecân, 2010, s. 1/35)

Gazzâlî ise isim ile müsemmâyı birbirinden ayırır ve bu iki kavramı farklı kategorilerde değerlendirir. Bu noktada İbn Berrecân, Gazzâlî'den ayrılarak isim ile müsemmânın eş anlamlı olduğunu savunur. Sonraki âlimleri etkileme yönüyle meseleye bakıldığında Gazzâlî'nin Fahreddîn er-Râzî (v. 606/1210) ve Beyzâvî (v. 685/1286) gibi âlimler üzerinde etkili olmuştur. (Gazzâlî, 1987, ss. 24-39; Musakhanov, 2016, ss. 147-155; Yıldız, 2016, s. 174) Fakat İbn Berrecân, takip ettiği yöntem ile Gazzâlî'den ayrılmaktadır.

İbn Berrecân, “isim-sıfat” başlığı altında tartışılan meseleleri de isim-müsemmâ meselesiyle aynı bağlamda değerlendirmektedir. Ona göre isim ve sıfatlar, Zât'ın farklı şekillerde adlandırılmasından ibarettir. (İbn Berrecân, 2013, s. 1/63; İbn Berrecân, 2010, s. 1/35-37) Zaten bu konulardaki ihtilafların temelinde, isim ve sıfatların Allah (cc) ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğu sorusu yer almaktadır. (Düzgün, 2012, s. 223)

İbn Berrecân'a göre, nasıl ki fiil ile fâil arasında bir ilişki varsa, Allah'ın (cc) sıfat ve fiilleri ile Zât'ı arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Bu görüşünü desteklemek üzere, “dehr” kavramından bahseden bir hadise atıfta bulunur: “*İnsanlar bana, dehre söverek eziyet eder. Ben gece ve gündüzü evirip çeviren dehrim.*” Bu hadiste belirtildiği üzere, dehre sövmek Allah'ın (cc) Zât'ına sövmek gibidir. Buna göre Allah'ın (cc), kendisini tanımlamak için kullandığı isim ve sıfatlar, doğrudan Zât'ına delâlet etmektedir. (İbn Berrecân, 2013, s. 1/313; Görgün, 2024, s. 126)

İmam Beyhakî (v. 458/1066) konuya yönelik yaptığı açıklamalarda isim ile müsemmanın aynı şeyi ifade ettiğini söyler. O da İbn Berrecân'ın metodunu takip ederek Ehl-i Sünnet'in "Lâ ilâ huve velâ ilâ gayruh" formülünü benimser. Bu formüle göre ise isim ve sıfatlar; ne O'nun Zât'ıyla birdir ne de O'nun Zât'ının gayrıdır. (Beyhakî, 1993, s. 1/277)

Kezâ, Beyhâkî Kur'ân, sünnet ve selef âlimlerin görüşünü esas alarak Allah'a (cc) bazı isim ve sıfatların verilebileceğini savunur. Ona göre Allah'ın (cc) varlığının sübût ve kabulünden sonra Allah'a (cc) "Hay" denildiğinde O'nun Zât'ına hayat sıfatı, "Kâdir" denildiğinde kudret sıfatı ve "Âlim" denildiğinde ilim sıfatı zâid olur. Aynı şekilde O'na (cc) "Hâlık" denildiğinde yaratma sıfatı, "Râzık" denildiğinde rızık verme sıfatı, "Muhyî" denildiğinde hayat verme sıfatı Zât'ına ziyâde olarak eklenmektedir. Ona göre eğer Allah'ı (cc) bu şekilde târif eden isim ve sıfatlar olmasa Allah'ın (cc) Zât'ından haber verme noktasında birtakım taksîrâtlar ortaya çıkacaktır. (Beyhakî, 1993, s. 1/276) Buna göre Allah'a (cc) verilen isim ve sıfatlar, O'nun Zât'ıyla zorunlu bir bağ oluşturmuş olur. Ancak bu isim ve sıfatlar zâid anlamlar olmakla birlikte müsemmanın Zât'ında herhangi bir değişiklik oluşturmaz.

Kelebâzî (v. 380/990) ise Zât-sıfat bağlamında konuyu ele alır ve Allah'ın (cc) "ilim, kudret, azamet, hilm, kadîm, hayat ve irâde" gibi sıfatlara sahip olduğuna dikkat çeker. Ona göre bu sıfatlar cisim, araz ve cevherler gibi değildir. Zirâ Allah (cc) bunlardan münezzehtir. Ancak Allah'ın (cc) bunlardan münezzehe olması O'nun bunlara sahip olmadığı anlamına da gelmez. Ehl-i Sünnet çizgisinde konuya yaklaşan Kelebâzî, Allah'a (cc) nispet edilen sıfatların O'nun nefsinde var olduğunu ve sonradan zâid anlamlar olarak eklendiğini ifade eder. (Kelebâzî, 2015, s. 35)

Kelebâzî, isim ve sıfatların Zât ile ilişkisinde Allah'ın (cc) bu isim ve sıfatlara zorunlu olarak ihtiyaç duyduğu anlamına gelmediğini ya da bunların reddi anlamına da gelmediğini vurgular. Zirâ ona göre ilim, cehâlet; kudret ise acizliğin reddi anlamına gelmez. Bu münasebetle ilim ve kudret sıfatlarının varlığı, bilmek ve kudret sahibi olmak anlamına gelir. Diğer taraftan eğer ilim cehâlet, kudret ise acizliğin reddi ile varlık bulsaydı o zaman ilim ve kudret sadece cehâlet ve aciziyeti reddetmekten ibâret olurdu. Yine ona göre kalan diğer tüm sıfatlar da buna benzerdir. Allah'a (cc) birtakım sıfatların nispet edilmesi O'nun bu sıfatlarla nitelendirildiği anlamına gelmez. Burada yapılan şey, Allah'ın (cc) sahip olduğu sıfatların bir ifadesi ve açıklamasının yapılmasıdır. Netice olarak, Allah'ın (cc) Zât'ına atfedilen sıfatlar, Kur'an ve sünnet çerçevesinde oldukları sürece kabul görür. Atfedilen bu sıfatlar aynı zamanda O'nun Zât'ıyla da birliktelik oluşturur. (Kelebâzî, 2015, ss. 35-36)

Kelebâzî'nin İbn Berrecân ile aynı mecrâdan isim ve sıfatlara yaklaştığı görülmektedir. Zirâ ona göre sıfatlar, Zât ile aynı anlamı ifade ettiği gibi isimler de aynı şekilde müsemma ile aynı anlamı ifade eder. (Kelebâzî, 2015, s. 39)

İbn Berrecân'ın ilâhî isimlere yaklaşımında "taabbud" kavramı ön plandadır. Bu yönüyle Gazzâlî gibi isim ve sıfatlar üzerine şerhler yazan âlimlerden ayrılır. Gazzâlî'nin yaklaşımında ise "tahalluk" kavramı öne çıkar. Ayrıca haberî sıfatlar konusunda Gazzâlî te'vilî esas alırken, Görgün'e göre İbn Berrecân hem te'vilî hem de tenzîh metodunu birlikte kullanmıştır. Musakhanov ise onun haberî sıfatlara dair yaklaşımını açıkça tespit etmenin zorluğuna dikkat çeker. (Gazzâlî, 1987, ss. 45-58; Musakhanov, 2016, s. 157; Görgün, 2024, s. 123) İbn Berrecân'ın "taabbud" kavramını esâs almasının nedenleri içerisinde filozofların benimsediği yöntemden ayrılmaktır. (İbn Kayyım, 2003, ss. 31-32)

İbn Berrecân, isim ve müsemma konusundaki açıklamalarını desteklemek için dil ve gramer ilimlerinden sıklıkla faydalanır. Bu tercihin temelinde, farklı kalıplarda karşılaşılan isim ve sıfatların müsemma ile aynı hakikâti ifade edebileceği düşüncesi yer alır. Nitekim bir kişiyi veya varlığı tanımlamak için bir isim ya da sıfat kullanılabilir. Örneğin "sâdık" ve "kâzib" ismi, sıfatlardan türeyen birer isimdir. Aynı şekilde Allah (cc) için kullanılan "Râzık, Hâlık, Muhyî, Mümit, Bâ'is" gibi isimler de sıfatlardan türemiştir. Sıfatlardan türeyen bu isimler, Allah'ın (cc) Zât'ında herhangi bir değişikliğe sebep olmamaktadır. (İbn Berrecân, 2010, ss. 1/35-37)

İbn Berrecân'a göre, Allah (cc) için kullanılan isim ve sıfatların çokluğu, bir insanın farklı organ ve parçalardan oluşmasına rağmen tek bir varlık olmasına benzer. Bu parçalar kişide bir çokluk meydana getirmediği gibi, bir kimsenin çeşitli isim, lakap ve sıfatlara sahip olması da anormal bir durum teşkil etmez. Aynı şekilde, Allah'ın (cc) farklı isim ve sıfatlarla anılması da O'nda herhangi bir kesret meydana getirmez. Bu tür bir kesret, Allah (cc) hakkında düşünülemeyecek bir durumdur. (İbn Berrecân, 2013, s. 1/354) Dolayısıyla, isim ve sıfatlardaki çokluk, müsemma açısından olumsuz bir duruma yol açmaz

ve tevhid inancına zarar vermez. Bu çerçevede İbn Berrecân'ın yaklaşımı Ehl-i Sünnet çizgisine yakınlık arz etmektedir.

4. İsm-i Âzam

“İsm-i Âzam” tabiri, Allah'ın (cc) isimleri arasında en yüce ve kapsamlı olanı ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu ismin hangisi olduğu konusunda âlimler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bazı âlimler, İsm-i Âzam'ın rivâyetlerde zikredilen doksan dokuz isim içerisinde yer aldığını savunurken; bazıları ise bu listenin dışında da olabileceğini belirtmişlerdir. Konuyla ilgili olarak İbn Arabî, bu tabirin ortaya çıkışındaki temel sebebin, bu ismi belirlemenin güçlüğü olduğunu ileri sürmektedir. (İbn Arabî/Giriş, 2017, s. 18)

İbn Berrecân ise bu meseleye dair değerlendirmelerinde, tefekkür ve tedebbür gözüyle bakıldığında, tüm isim ve sıfatları kuşatan ismin “Allah” ismi olduğu hakikatine ulaşılabilirliğini ifade eder. (İbn Berrecân, 2013, s. 1/61; İbn Berrecân, 2010, s. 1/49) Bu açıklamasından hareketle, İbn Berrecân'ın İsm-i Âzam olarak rivâyetlerde geçen isimler arasından “Allah” ismini tercih ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Nitekim, İbn Berrecân'ın eserlerinde “Allah” ismine verdiği önem, bu ismin yüceliğine ve kapsayıcılığına yaptığı vurgular, onun bu ismi İsm-i Âzam olarak kabul ettiğinin bir delili niteliğindedir. (İbn Berrecân, 2013, s. 1/60, 61, 66, 72, 74, 80, 82, 86-87, 101, 603; 2/165, 267, 503; 3/172, 239; 4/12, 240; 5/26, 219; İbn Berrecân, 2010, s. 1/38, 40, 52, 55, 433)

İbn Berrecân'ın “Allah” ismine yaptığı vurguyu yansıtan ifadelerinden bazıları şunlardır:

“İsimlerden zâhir olan şey onların ‘Allah (cc)’ ismine birer şârih olmalarıdır. Allah (cc) ismi, O’nun O olmasını târif etmektedir. Bu isim, O olması cihetiyle de zâhirlerin bâtını ve bâtınların da zâhiri olan (yönlerini gösteren) isimlerinden biridir.” (İbn Berrecân, 2010, s. 1/38)

“Ne zaman ki Allah (cc) yüce olan vücûdiyyetinin azâmetinden bahsetmek isterse ‘Allah (cc)’ -Teâlâ şânuhu- isminden haber vermektedir. Zâhirlerin ve bâtınların müşâhedesini bu isimle ortaya çıkarır ve bu isimle onlara işâret eder. Nitekim Allah (cc) ayette şöyle demektedir: *‘De ki, O Allah birdir. Allah Samed’tir.’*” (İbn Berrecân, 2010, s. 1/52-53) Görüldüğü gibi verilen örneklerde “Allah” ismine husûsî bir önem atfedilmektedir.

Zeccâc ise ism-i A‘zâm konusunda şu ayete dikkat çektikten sonra açıklamalar yapar: *“De ki: ‘(Rabbini) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O’nundur...’*” (Altuntaş,&Şahin, 2011, İsrâ 17:110) Ayette, “Allah” ve “Rahmân” isimlerinin öne çıktığına işâret eder. Hemen sonrasında dil ve gramer açısından “Allah” ismi hakkında ortaya çıkan tahlillere başvurur. Bunun neticesinde ism-i A‘zam’ın “Allah” ismi olduğuna kanaat getirir. “Allah” kelimesinin ise müştak bir kelime olmadığını kabul eder. (Zeccâc, 2010, ss. 25-27)

Zeccâcî de Zeccâc’a benzer olarak “Allah” ismi hakkında vukû bulan tartışma ve görüşleri zikrederek konuya giriş yapar. Mevcut tartışma ve görüşleri zikrettikten sonra “Allah” isminin “ilâh” kelimesine göre daha yüce ve kapsayıcı olduğu kanaatine varır. “Allah” isminin neden “ilâh” isminden daha yüce olduğuna cevap bulmaya çalışan Zeccâcî, Müberred’ten gelen bir rivâyeti de esâs alarak şöyle der: “‘Allah’ kelimesini niçin ‘ilâh’ kelimesinden türetilmiş kabul etmemekteyiz? Oysa tıpkı ‘el-ünâs’ kelimesinden türeyen ‘en-Nâs’ kelimesinde olduğu gibi hemze hafzedilip ilk lâmı ikinci lâmda dağmetmekteyiz.” Devamında da buna şöyle cevap verildiğini belirtir: “Burada ‘el-ünâs’ kelimesi türedildiği anlam üzere kalıp insanlar anlamına gelmektedir. Ancak eğer ‘Allah’ kelimesi ‘ilâh’ kelimesinden türemiş olsaydı o zaman anlam aynı kalırdı. Ama ‘Allah’ kelimesinin kendisine hâs bir anlamı vardır ve bu anlam başka hiçbir kelimeye yoktur.” (Zeccâcî, 1986, ss. 28-29)

İfade edilen görüşlerden ism-i A‘zâm’ın “Allah” ve “er-Rahman” isimleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak âlimlerin çoğu, ism-i A‘zamın “Allah” ismi olduğuna kanaat getirmiştir.

5. Sayı Meselesi

Naslarda Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının sayısını kesin olarak belirten açık bir ifade bulunmamaktadır. Âlimlerin tespit ettiği isimler ise farklı sayılarla ifade edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan değerlendirmelerde, genel olarak âlimlerin üç yüz on üç civarında isim ve sıfat sayarak bazı tespitlerde bulundukları görülmektedir. Tespit edilen bu isim ve sıfatlar, farklı kalıp ve şekillerde ortaya

konulmuştur. (el-Kureşî, 1978-1979, s. 1/12-15) Bu durum, Ebû Hureyre (ra) rivayetinde geçen doksan dokuz sayısından daha fazla isim ve sıfatın bulunduğunu gösterir. (Nevevî, 1349, s. 17/5)

İmâm Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre, rivayette geçen doksan dokuz sayısı tahsis ve hasr ifade etmemekte; bilâkis kesrete işâret eden bir kinâye niteliği taşımaktadır. Ayrıca Nevevî, Allah'ın (cc) Kur'an'da öğrettiği ve bildirdiği isimlerin dışında, gayb âlemine has bazı isimlere de işâret ettiğini belirtmektedir. (Nevevî, 1349, s. 17/5)

Beyhakî ise *“Allah'ın doksan dokuz ismi vardır”* ifadesinin sadece Allah'ın (cc) isimlerinin bunlardan ibaret olduğu anlamına gelmediğini savunur. Hadiste sayılan isimler en çok bilinen ve anlamları açık olan isimlere işâret edilmektedir. Ona göre, her ne kadar söz konusu hadiste sayı ifade edilmiş olsa da bu sadece bunlardan ibarettir, şeklinde anlaşılmamalıdır. (Beyhakî, 1993, s. 1/27)

İbn Kayyım da Allah'ın (cc) en güzel isimlerinin herhangi bir sınırlama ve sayıya tabi olmadığını söyler. Ona göre Nevevî'nin de dediği gibi; Allah'ın (cc) sadece kendisine ait olan, meleklerin ve peygamberlerin bilmediği isim ve sıfatları da vardır. Bu hakikât ise ona göre şu hadis ile anlam bulur: *“Sana, yalnızca kendine ait, ismini verdiğin, kitabında indirdiğin ya da sadece gayb ilminde kendinde sakladığın her isimle dua ederim.”* Hadise göre Allah (cc), isim ve sıfatlarını üç kategoriye ayırmış olmaktadır: İlki, Allah'ın (cc) meleklerine ve onların dışındakilerine öğrettiği isimleridir. İkincisi, Allah'ın (cc) kullarına öğrettiği ve indirdiği kitaptan öğrettiği isimleridir. Üçüncüsü ise Allah'ın (cc) gayb âlemine sakladığı ve hiçbir mahlukâtın bilmediği isimleridir. (İbn Kayyım, 2003, ss. 38-39)

Ayrıca İbn Kayyım'a göre *“Allah'ın doksan dokuz ismi vardır”* ifadesi dil açısından ele alındığında haber değil bir sıfat niteliği taşıdığı görülmektedir. Buna göre sayılan isimlerin cennete girmeye vesile olduğu anlaşılmakta, başka isimlerin olmadığı anlamı da ortaya çıkmamaktadır. Ona göre bu şu örneğe benzer: *“Bir kişinin yüz kölesi vardır ve bu yüz köleyi savaşa hazırlamıştır. Onun bu yüz köleyi hazırlaması başka kölelerinin olmadığını göstermez. Belki de o kişi diğer kölelerini de başka iş için hazırlamıştır.”* (İbn Kayyım, 2003, s. 40)

Konu bağlamında İmâm Gazzâlî de Kur'an-ı Kerim'de geçen Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının müştak biçimleri de hesaba katıldığında sayının artacağını savunur. (Gazzâlî, 1987, ss. 164-166)

Allah'ın (cc) isim ve sıfatları; isim, zarf, fiil ve izâfet formlarında kaynaklarda yer almakta; kimi zaman birbirine yakın görünen ama farklı anlamlar taşıyan isim ve sıfatlarla ifade edilmektedir. Bu da, kaynaklarda farklı sayılarda isim ve sıfatların tespit edilmesine sebep olmuştur. (Gazzâlî, 1987, ss. 40-42; Yurdagür, 2021, ss. 29-30)

İbn Berrecân ise Allah'ın (cc) yüz otuzdan fazla isminin bulunduğunu ileri sürmektedir. Bu isim ve sıfatları *Şerhu Esmâ* adlı eserinde şerh etmiştir. Ayrıca, İmâm Nevevî gibi, rivayetlerde geçen doksan dokuz sayısının tahsis ve sınırlandırma anlamı taşımadığını savunmuştur. Yine Kur'an ve hadisler incelendiğinde bu sayının ötesine geçilebileceğine dikkat çekmiştir. (İbn Berrecân, 2013, s. 1/74, 83-85; 5/326-327; İbn Berrecân, 2010, s. 1/26-27)

İbn Berrecân, anlam itibarıyla birbirine yakın olan isimleri ayrı ayrı değerlendirir. Örneğin, “el-Kâim, el-Kayyâm, el-Kayyim, el-Kayyûm, el-Kıyâm” gibi isimlerin her birinin farklı inceliklerini ortaya koyar. “el-Kâim” ve “el-Kıyâm” isimlerini “ed-Dâim” ismiyle birlikte zikrederek bu isimlerin süreklilik ve devam anlamları taşıdığını belirtir. Böylece ona göre “el-Kâim” ismi, Allah'ın (cc) fiillerindeki sübût ve devamlılığını ifade etmiş olur. Bu *“...Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler...”* (el-Bakara 2:20) ayeti ile desteklenir. Böylece “el-Kâim” isminin devamlılık ve sürekliliği ifade ettiği ortaya çıkar. Şu söz de bu hakikâte işâret etmektedir: *“O (cc) ezelden beri var olduğu gibi ebediyyen de öyle olacaktır.”* Bu yönüyle ezelden beri kâim olan, bundan sonra dâim olarak var olacaktır. O'nun (cc) vasıfları ve fiilleri de buna bağlı olarak adalet ve düzen içerisinde kâim olmaktadır. Sözkonusu bu isimler, istikâmeti açığa çıkarmakla birlikte “el-Kavvâm” isminin de anlamını ortaya çıkarmış olur. Bunun yanında “el-Kıyâm” ismi ise oturmanın zıttı olan bir anlamı içerir. Allah'a (cc) bu ismin verilmesinin sebebi ise yaratılış fiilindeki kemâle ve istivâya işâret etmesinden dolayıdır. “Din-i kayyim ve millet-i kayyim” ifadeleri bu anlamdan neş'et eder. Zirâ bu ifadelerde, “adaleti ayakta tutan ve eğriliğe düşmeyen” anlamı bulunmaktadır. Yine “el-Kayyûm” isminin “el-Hayy” ve “vücûd” sıfatı anlamlarını içerdiğine işâret eder. Ayrıca bütün isim ve sıfatlar doğal olarak “el-Hayy” isminin hakikâtini ihtivâ etmektedir. Asıl hakikât ise tüm isim ve sıfatların ezeli ve ebedî bir hayat sahibi olan Allah'ın (cc) Zât'ında zorunlu bir şekilde bulunmasıdır. (İbn Berrecân, 2010, s. 1/147-152)

İbn Berrecân, önceki bazı âlimlerin naslarda geçmeyen ve ümmetin icmâıyla sabit olmayan isim ve sıfatların Allah'a (cc) nispet edilmesini caiz görmediklerini aktarır. Ancak böyle bir yaklaşımın, diğer isimlerin zâyi edilmesine sebep olacağına dikkat çeker. Bu nedenle, rivayetler ve sahâbe sözleri doğrultusunda daha fazla isim ve sıfata ulaşmıştır. (İbn Berrecân, 2010, s. 1/26-27) Bu mesele, sadece isim-müsemma ilişkisiyle değil, aynı zamanda Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının kâinattaki tecellisi, i'tibârî ve sayısı ile de doğrudan ilişkilidir. (Görgün, 2024, ss. 130-131)

İbn Berrecân, yakın bir dostunun talebi üzerine *Şerh* adlı eserinin mukaddimesinde, kitabın telif sebebini ve Allah'ın (cc) isimlerinin neden doksan dokuzla sınırlandırılmaması gerektiğine dair düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

“Allah'ın (cc) doksan dokuz ismi belirlenmiş bir sayı olarak mı bilinmektedir, yoksa bundan daha fazla mıdır? Eğer sadece bunlardan ibaretse, Allah'ın (cc) diğer isimlerinin ihmal edilmesi mi gerekmektedir? Eğer bu isimler biliniyorsa hangileridir? Şayet bilinmiyorsa, Kur'an'dan ve Resûl'ünün (sav) sünnetinden çıkarılabilir mi? Selef âlimleri, Allah'ı (cc) ancak O'nun ve Resûlü'nün (sav) isimlendirebileceği ve bu hususta ümmetin icmânının gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ne var ki Kur'an ve hadislerden isim çıkaranlar, bu sayıdan daha fazlasına ulaşmışlardır. Allah'ın (cc) isimlerine dair rivayetlerde geçen tüm isimler haktır. Eğer doksan dokuz sayısını esas alıp diğer isimleri dışarda bırakacak olursak, bu, diğer isimlerin zâyi edilmesine sebep olur ki Resûlullah'ın (sav) kastı bu değildir. Rivayetlere bakıldığında daha fazla sayıda ismin yer aldığı görülmektedir. Bu durumda zikrettiklerimiz içinde hangisi doğrudur? Hangisine inanmak gerekir? Bana sorduğun meseleyle ilgili olarak Allah'tan hayır diliyorum ve O'ndan yardım talep ediyorum. İsimlerle ilgili rivayet edilmiş ve meşhur olan yüz otuzdan fazla ismi bir araya getirdim. Bazı isimleri ise özellikle eledim. Çünkü Resûlullah'ın (sav) 'kim onları ihsâ ederse' sözüne muvafık düşmesini arzu ettim.” (İbn Berrecân, 2010, s. 1/26-27)

6. İhsâ Meselesi

Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının “ihsâ” edilmesi, hadislerde geçen bir kavram olmakla birlikte, aynı zamanda bu konulara dâir ilmi tartışmalara da dâhil edilmiştir. İsim ve sıfatların sayısı ile ihsâ konusunun birlikte yer aldığı rivayetlerin ortak metni şöyledir: “*Allah'ın (cc) yüzden bir eksik/doksan dokuz ismi vardır. Bunları kim ezberleyip sayarak benimserse/ihsâ ederse, cennete girer.*” Bazı hadis varyantlarında “ahsâhâ” kelimesi yerine “hafizahâ” kelimesinin geçtiği de görülmektedir. (Beyhakî, 1993, s. 1/27; Topaloğlu, 1995, s. 11/407)

Beyhakî rivâyetlere dayanarak “ihsâ” kelimesinin “ezberlemek, saymak ve onların hakikâtlerine uygun bir şekilde davranmak” gibi anlamlara geldiğini söyler. Yine, bazı âlimlerin “ihsâ” kelimesini “isimler ile en güzel şekilde davranış sergilemek ve Allah (cc) ile olan ilişkilerde güzel muamelede bulunmak” olarak târif ettiğini aktarır. (Beyhakî, 1993, s. 1/27)

Zeccâc ise “ihsâ” kelimesinin lügâvî olarak “akıl, hassâsiyet ve saymak” gibi anlamlarda kullanıldığının altını çizer. Ona göre verilen bu anlamlar, hadiste geçen “ahsâhâ” kelimesinin şu anlamlara gelebileceğini de göstermektedir: “Onları o kadar çok sayar ki, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının sayısı kendisi için bir ‘hisâ’ olur. Yani isimleri çok tekrar edip sayan kişi için ‘ihsâ’ bir önem ve anlam kazanır.” Yine başka bir yönüyle “Kim onları anlayacak kadar kuvvetli olursa yani onları anlamada bir güçlük çekmeden idrâk eder” anlamına gelir ve o kimse “ihsâ etmek” olgusuna erişmiş olur. Neticede ona göre ihsâ, salt “saymak” değil, aynı zamanda o şeyi “anlamak” ve “kavramak” anlamlarına gelmektedir. (Zeccâc, 2010, ss. 20-23)

İbn Kayyım da “ihsâ” kelimesini bir maksat ve içerik çerçevesinde ele alır. O bu konuda şöyle der: “Allah'ın (cc) en güzel isimlerin sayılması ve onların bilgisi her bilginin kaynağıdır. Çünkü kalan diğer bilgiler ya O'nun yaratması ya da O'nun emriyle ilgilidir.” Başka bir açıdan ise, “Allah'ın (cc) isimlerini bilmek ve saymak tüm diğer bilgilerin kaynağını oluşturmaktadır. Kim O'nun isimlerini gerektiği gibi sayarsa, tüm bilgileri de saymış olur. Çünkü O'nun isimlerini saymak, tüm bilgilerin sayılmasının temelidir.” der. (İbn Kayyım, 2003, ss. 27-29)

İbn Kayyım ihsâ kavramının başka boyutlarına da değinir. Ona göre Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının ihsâ edilmesi üç dereceden oluşmaktadır:

Birincisi: İsimlerin lafız ve sayı olarak ihsâ edilmesi.

İkincisi: İsimlerin anlamlarının ve delillerinin fehm edilmesi.

Üçüncüsü: İsimler ile Allah'a (cc) duâ edilip ihsâ edilmesi. Bu, A'râf sûresinde geçen şu ayete dayanır: *"En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin..."* (el-A'râf: 7/180) Duâ etmek ise senâ ve ibâdet ile istek ve dileklerle olmaktadır. Peygamberlerin hayatlarında da Allah'ın (cc) isimleri ile duâ etmek ön plana çıkmaktadır. (İbn Kayyım, 2003, ss. 30-31)

İbn Kayyım Allah'ın (cc) isimlerinin ihsâ edilmesinde Peygamberlerin ve özellikle Peygamberimizin (sav) örnek alınması gerektiğini vurgular. Ona göre filozoflara dayanan "Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak (tahalluk)" ifadesinden daha doğru ve Kur'an'a uygun olan İbn Berrecân'ın tercih ettiği "Allah'ın isimleri ile taabbud etmek" ifadesidir. Çünkü filozoflar gücümüz oranında Allah'a (cc) benzemeye çalışmalıyız, derler. Bu anlayış, Allah (cc) ile kul arasındaki münâsebe uygun değildir. Bu çerçevede İbn Kayyım, Allah'ın (cc) isimlerini ihsâ etmenin dört derecesinin ortaya çıktığını savunur:

Birincisi: Filozofların tercih ettiği ve isâbetli görünmeyen "İlâha benzemeye çalışmak" düşüncesidir.

İkincisi: Birincisine göre daha iyi olup isimleri tahalluk etmektir.

Üçüncüsü: İkincisine göre daha iyi olan ve İbn Berrecân'ın benimsediği isimlerle taabbud etmektir.

Dördüncüsü: En güzel ve bunların tümünü kapsayan, Kur'an'a uygun olup taabbud ve duâ etmeyi de içeren ihsâdır. (İbn Kayyım, 2003, ss. 31-32)

Netice olarak "ihsâ" kelimesinin lügatlerde geçen "ezberlemek ve saymak" anlamlarının dışında çeşitli anlamlara gelebileceği açıkça anlaşılmaktadır. Böylece ihsâ kelimesinin anlamsal olarak sınırlandırılmaması gerektiği ortaya çıkar. Bu aynı zamanda ihsâ kelimesinin derûnî birtakım anlamlara sahip olduğunu gösterir. Böylece "isim ve sıfatların ihsâ edilmesi" aşağıdaki şekillerde anlaşılabılır:

Ulûhiyyet inancının esâsında imânla irtibâtlı anlamlar içermesi.

Kuldan istenen hâller ve kulun mükellefiyetlerini yerine getirmesi.

Marifetullâh neticesinde ruhî bir yetkinliğe ulaşılması.

Allah'ın (cc) isimleri ve sıfatları ile duâ etme.

Ayrıntılı bir şekilde Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının bilgisine sahip olma.

Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarını ezberleme.

Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının âlem içerisinde yer alan tecellilerini müşâhede etme. (Beyhakî, 1993, s. 1/27; İbn Arabî/Giriş, 2017, s. 25; Yurdagür, 2021, s. 32)

İbn Berrecân'a gelince o, ihsâ konusunu üç yönden ele almaktadır. Birincisi, isim ve sıfatların Kur'an ve Sünnet'ten istikrâ (tümevarım) yöntemiyle çıkarılması ve dilsel açıklamalarının yapılması. İkincisi, isim ve sıfatların kâinattaki ve mahlukattaki yansımalarının bilinmesi. Üçüncüsü, bu isim ve sıfatlarla taabbud edilmesi; yani kulun, nefsin amellerini bu isimlere yönlendirerek Allah'ın (cc) rızasını kazanma gayesiyle yaşaması. (İbn Berrecân, 2010, s. 1/29)

Daha sonra ise İbn Berrecân, ihsâ kavramının anlaşılabilceği yedi farklı boyuta dikkat çeker:

1. İsim ve sıfatların lügat anlamlarının ortaya konulması.
2. Anlamlarının dikkatle ayırt edilmesi ve açıklığa kavuşturulması.
3. Hangi isimlerin hangi sıfatlarla ilişkili olduğunun tespiti (örneğin vahdet, hayat, irade, kudret).
4. Kâinatta bu isim ve sıfatların izlerinin tahkiki.
5. Bu isim ve sıfatların kulun amellerine ve ubûdiyyet yönüne bakan boyutlarının kavranması.
6. Kulun bu isimlerle ahlâkî bir tavır geliştirmesi ve ilahî emir ve nehiylere bağlı kalması.
7. Bu bilinç düzeyiyle yüksek mânevî mertebelere ulaşılması. (İbn Berrecân, 2010, s. 1/29-32)

İbn Berrecân'ın ihsâ kavramına dair bu çok katmanlı yaklaşımı, birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu yönüyle farklı yorumlara konu olmuş ve çeşitli değerlendirmelere kaynaklık etmiştir. (Casewit, 2017, s. 142; Yıldız, 2016, ss. 173-177)

Tüm bu değerlendirmeler, İbn Berrecân'ın ihsâya büyük önem verdiğini göstermektedir. Onun bu konudaki yaklaşımı, diğer şârihlerden ayrıldığı önemli bir yönü oluşturmaktadır. Şöyle ki, klasik şerh literatüründe çoğunlukla “tahalluk” kavramı esas alınırken, İbn Berrecân “taabbud” kavramını tercih etmiştir. Böylece “ihsâ” ile “taabbud” kavramlarını özdeşleştirmiştir. Bu tercihinin arkasında ise “tahalluk” kavramını felsefî bir zeminle ilişkilendirmesi ve bu sebeple bilinçli şekilde uzak durması yatmaktadır. (İbn Kayyım, 2003, ss. 31-32; Casewit, 2017, ss. 150-154; Musakhanov, 2016, ss. 164-165; Yıldız, 2016, s. 176)

Tüm bu açıklamalar, ihsâ kavramının derinliğini ve zenginliğini ortaya koymakta; aynı zamanda Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının hikmet ve hakikatlerine dair kavrayışı da geliştirmektedir. Örneğin, İbn Berrecân'ın ihsâ kavramını uyguladığı yöntemlerden biri, “el-Hayy” ismine dair yaptığı açıklamalarda açıkça görülebilir:

el-Hayy:

“el-Hayy”, hayat sahibi olan anlamına gelir. İbn Berrecân'a göre, insandaki hayat batınî bir anlam taşır ve ilâhî bir manayla bağlantılıdır. Bu nedenle, “el-Hayy” ismi hem zâhirî hem batınî boyutlara uzanır. Kelimenin aslına istinaden, “hayat” kavramı istikrâ yöntemiyle “ictimâ” (toplanmak, bir araya gelmek) anlamına gelir. Bu yüzden yağmur için “حيا” denilir; çünkü bütün canlılara hayat verir. Aynı şekilde kabilelere “hayy” denmesi, fertleri ve evleri bir araya toplaması nedeniyledir. Bu doğrultuda, “el-Hayy” ismi, tüm emirleri, isimleri ve sıfatları hayat sıfatıyla birleştiren; yani “hayat veren” anlamını taşır.”

İ'tibâr:

“el-Hayy” ismi, mutlak anlamda yüce sıfatlarla ve Esmâ-i Hüsnâ'nın bütünlüğüyle muttasıf olup, kemâl derecesindeki hakikatleri ve rubûbiyyet mânâlarını içerir. Ulûhiyyet isimlerinin tamamı bu ismin içine dâhildir. Bu isme bağlı olan hayat sıfatı, Kur'an ve hadislerin ortaya koyduğu hakikatleri taşır; nebâtat ve arz da yağmurla birlikte bu isimle hayat bulur. Fiillerin zuhuru da hayata delâlet eder. Bu bağlamda, hayatı ve imanı veren Allah (cc), öncelikle ve mutlak surette “el-Hayy” ismiyle bu fiili gerçekleştirmektedir.”

Taabbud:

Bu ismin başlangıç noktası, kulun haz ve fayda gözetmeksizin bu ismi öğrenmek için çaba göstermesidir. Kişi bu isim hakkında bilgi sahibi oldukça, iki hayat arasındaki farkı da öğrenir. Bu iki hayattan biri dinî ve ruhânî, diğeri ise cismanî ve hayvânîdir. Allah (cc), cismanî hayata dair bir sorumluluk yüklememiş, ancak dinî hayat bağlamında mükellefiyet getirmiştir. Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: “O, size hayat veren, sonra sizi öldürecek, daha sonra da diriltecek olandır. Şüphesiz, insan çok nankördür.” (Altuntaş,&Şahin, 2011, el-Hac 22:66) Bu ayet cismânî ve hayvanî olana yöneliktir. Bir başka ayette ise şöyle denilmektedir: “Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?” (Altuntaş,&Şahin, 2011, el-En 'âm 6:122)

Yukarıdaki örnek, İbn Berrecân'ın “el-Hayy” ismini ihsâ bağlamında nasıl yorumladığını göstermektedir. Öncelikle kelimenin lügat anlamı açıklanmış, ardından bu ismin diğer isim ve sıfatlarla ilişkisi kurulmuş, son olarak ise kulun bu isimle nasıl taabbud edeceği ifade edilmiştir. (İbn Berrecân, 2010, ss. 1/124-129)

7. Taksîm ve Tasnîf

Taksîm ve tasnîf konusu ilâhî isim ve sıfatlara dâir eserlerin telif edilmeye başlanmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Bu meselede özellikle İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) ismi ön plana çıkmaktadır. O, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla, belirli bir usûl ve mantık çerçevesinde taksîm ve tasnîf konusunu ele almıştır. Buradaki temel amaç, isim ve sıfatların derûnî ve hikmetli anlamlarını ortaya çıkarmaktır. Çünkü eş anlamlı, aynı kökten türemiş ve benzer içerik taşıyan isim ve sıfatlar, tefekkürle değerlendirildiğinde yalnızca zâhirî anlamlarıyla sınırlı kalmayıp derin anlam

ve hikmetler barındırmaktadır. (Gazzâlî, 1987, ss. 164-166; Yurdagür, 2021, ss. 49-50; Altın, 2015, s. 18)

Allah'ın (cc) isim ve sıfatları çeşitli şekillerde taksîm ve tasnîf edilmiştir. Teknik esaslara dayalı yapılan tasnîfler; alfabetik sıralama, karşıt anlamlılık, “zû” eki alması, izâfet yapısı, çeşitli edatlarla kullanımı, çoğul ek alması, azâmet bildiren çoğul kiplerle ifade edilmesi ve Kur'an'ın nüzul sürecine göre sıralanması gibi şekillerde yapılmıştır. Muhtevâ bakımından ise selbî, sübûtî, haberî ve fiilî olmak üzere gruplandırılmıştır. (Bkz. Zeccâcî, 1986, ss. 23-253; Sa'dî, 2000, ss. 124-244; Yurdagür, 2021, ss. 49-58; Topaloğlu, 1989, s. 484)

İbn Berrecân, eserlerinde taksîm ve tasnîf meselesini açık bir başlık altında ele almamakla birlikte, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının kimi zaman zâhiren, kimi zaman bâtinen birbirleriyle ilişkili olduğuna dâir yorumlar yapar. (İbn Berrecân, 2010, s. 1/30) Onun düşüncesinde, bu isim ve sıfatlar arasındaki ilişkilerin temelini tevhid ilkesi oluşturmaktadır. Tevhid esaslı bu yaklaşım doğrultusunda, isim ve sıfatlar ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet şeklinde tasnîf edilmektedir. Nitekim Fâtiha sûresinin tefsirinde, İbn Berrecân bu sûrede yer alan isim ve sıfatları ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet yönleriyle yorumlamaktadır. Öncelikle isim ve sıfatların ulûhiyyet boyutuna işaret etmekte, ardından nimet verme ve nimetlendirme üzerinden rubûbiyyeti açıklamakta ve nihayetinde bu iki sıfat grubunun gereği olarak kulun ubûdiyyet vasfını kazanmasının önemini vurgulamaktadır. (İbn Berrecân, 2013, s. 1/83, 85)

İbn Berrecân'ın isim ve sıfatları ulûhiyyet temelli olarak taksîm etmesi, Eş'arî kelâm geleneğine yakın durduğunu göstermektedir. Nitekim onun bu bağlamda zikrettiği sıfatlar “el-ilâhiyye, el-vahdetu, el-hayatu, el-ilmu, el-kudretu, el-irâdetu ve el-mülk” şeklindedir. (İbn Berrecân, 2010, s. 1/29-30)

Sonuç olarak, İbn Berrecân Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarını muhtevâ merkezli ele almakta ve onları üç temel başlık altında toplamaktadır: Ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet. Bu yaklaşım, onun isim ve sıfatlara dâir sistematik düşüncesinin ana çatısını oluşturmaktadır.

8. Tevkîflilik ve Kıyasîlik

İsim ve sıfatlara dair önemli tartışmalardan biri de tevkîflilik ve kıyasîlik meselesidir. İsim ve sıfatların “tevkîfî” olması, bunların yalnızca naslarda (Kur'an ve sahih hadislerde) geçtiği şekilde kabul edilmesini ifade eder. “Kıyâsî” yaklaşım ise, sadece naslarla sınırlı kalınmaksızın, akıl ve mantık çerçevesinde uygun görülen isim ve sıfatların da Allah'a (cc) nispet edilmesini kapsar. Bu iki yaklaşım, itikadî mezhepler ve kelâmcılar arasında ciddi tartışmalara sebep olmuştur. (Gazzâlî, 1987, ss. 173-176; Yurdagür, 2021, s. 32)

Kelâm ve tasavvuf ehli âlimler, genellikle naslarda yer alan isim ve sıfatların Allah'a nispet edilmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Ancak nasların dışında kalan kavramlar hakkında farklı yaklaşımlar ortaya konmuştur. (Gazzâlî, 1987, ss. 164-166; İbn Arabî/Giriş, 2017, s. 20; Topaloğlu, 1995, s. 11/410) Eş'arî, Mâturîdî, muhaddis ve selef âlimleri ekseriyetle isim ve sıfatların tevkîfî olduğu görüşündedir. Bununla birlikte, bu gruplara mensup bazı âlimler, kıyasî bir yöntem de benimsemişlerdir. (Nesefî, 1990-1993, s. 1/138-140; Yurdagür, 2003, s. 28/165-175; Topaloğlu, 1995, s. 11/410) Bu yaklaşım, tenzîh ilkesi ihlâl edilmediği sürece, Allah'a naslar dışında da bazı isim ve sıfatların nispet edilebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda “ed-Dâim” ve “Mühdisü'l-âlem” gibi isimler örnek olarak zikredilmektedir. (Yurdagür, 2021, s. 36)

İbn Kayyım, bazı isim ve sıfatların vahye dayandığını ve dolayısıyla tevkîfî olabileceğini ancak haber verme niteliği taşıyan isim ve sıfatların vahye dayanmak zorunda olmadığını ifade eder. Örneğin; “el-Kadîm ve el-Kıyam bi-nefsihi” gibi isimler kesin hüküm ortaya koymaktadır yani vahye dayalıdır. Ancak geriye kalan diğer isim ve sıfatların Allah'a (cc) nispet edilmesinin câiz olup olmadığı âlimler tarafından tartışılmıştır. (İbn Kayyım, 2003, s. 25) Buna göre isim ve sıfatlar hem tevkîfî hem de kıyâsî olabilir. Kıyâsî olanlar ise tartışma konusu olmuştur.

Gazzâlî ve Fahreddîn er-Râzî gibi âlimler ise isim ve sıfatlar arasında bir ayrım yaparak, yalnızca Allah'ın isimlerinin tevkîfî olduğunu belirtmişlerdir. (el-Bekrî, 2014, ss. 81-113; Görgün, 2024, s. 121) Ancak belirtildiği üzere, belirli şartlar dahilinde tevkîfî anlayışın dışına çıkıldığı da olmuştur.

İbn Berrecân, Ehl-i Sünnet çizgisinde duran bir âlim olarak, *Şerhu Esmâ* adlı eserinde kıyasî bir yöntem benimseyerek naslarda geçmeyen bazı isim ve sıfatları da ele almış ve bunları şerh etmiştir. Örneğin, naslarda geçmeyen ve diğer isim ve sıfatlara mutâbık ve muvâfık gördüğü “el-Mübârek”, (İbn

Berrecân, 2010, s. 1/267) “zü'l-İkrâm”, (İbn Berrecân, 2010, s. 1/199) “zü'l-Meâric”, (İbn Berrecân, 2010, s. 1/365) ve “zü'l-Arş” (İbn Berrecân, 2010, s. 1/376) gibi isimler bu kapsamda zikredilebilir.

Ayrıca, Müslümanların farklı kültürlerle temas etmesi neticesinde, Arapça dışındaki dillerde de Allah'a nispet edilen çeşitli isimler kullanılmaya başlanmıştır. “Tanrı”, “Hüdâ” ve “Çalap” gibi kelimeler, Allah'ın ulûhiyyetine dâir herhangi bir olumsuz anlam içermediklerinden dolayı kabul görmüştür. (Yurdagür, 2021, s. 36; Topaloğlu, 1989, s. 2/473)

9. Mütêrâdiflik (Eşanlamlılık) Meselesi

Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarını anlamaya çalışan âlimler, anlam bakımından birbirine yakın görünen bazı isimler hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda İmam Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) görüşleri dikkat çekicidir. Gazzâlî, *el-Maksadü'l-Esnâ* adlı eserinde, hadislerde geçen bazı isimlerin benzerlik taşımasına rağmen her birinin kendine has anlam incelikleri olduğunu belirtmiştir. Sözelimi, ona göre “el-Gâfûr ve el-Gaffâr” gibi isimler, yüzeysel olarak aynı anlamda gözüke de her biri derin ve farklı anlamlar içermektedir. “el-Gaffâr” güzel olanı ortaya çıkaran ve kötüyü örtendir. Günahlar bu isim ile örtülmektedir. “el-Gafûr” ismi, “el-Gaffâr” isminin anlamının yanında “el-Gaffâr” isminde olmayan mübalağa anlamı yer almaktadır. Yine “el-Gaffâr” isminde mükerrer olarak mağfirette bulunmak anlamı varken “el-Gafûr” isminde mağfiretin kemâli ve kapsayıcılığı vardır. (Gazzâlî, 1987, ss. 40-42, 80, 105)

Beyhakî de anlam olarak birbirine yakın duran isimleri farklı yönlerden ele alır. Meselâ o, “el-Müdebbir” ve “el-Kayyûm” isimlerinin muhtelif hikmet ve hakikâtlerine değinir. Ona göre “el-Müdebbir” isminde “her şeyi en güzel şekilde düzenleyen ve yöneten” anlamı vardır. “ed-dübür” kelimesinden türeyen “el-Müdebbir” ismi bu bakımdan “her şeyin sonucunu bilen ve bunu en iyi şekilde düzenleyen” anlamını içermektedir. Yine “her şeyin başlangıcından sonuna kadar ki süreci en iyi bilen ve takdir eden” anlamına gelmektedir. Ayrıca bu ismin muhtevâsında “her şeyin Allah'ın (cc) irâdesinde olduğu ve O'nun ilmi dâhilinde bulunduğu” anlamı vardır. “el-Kayyûm” ismi ise “varlıkları ayakta tutan, her şeyin ihtiyacını karşılayan ve her şeyin varlık sebebi olan” anlamına gelir. Bu isim aynı zamanda “el-Hayy” isminin anlamını da içerip “hayat veren ve her şeyi hayatta tutan” anlamına da gelmektedir. Ayrıca “el-Kayyûm” isminde “her an her şeyin Allah'ın (cc) kontrolünde bulunduğu” anlamı vardır. Yine bu kontrolü sağlamada hiçkimseye ihtiyaç duymadığı ve bunun gerekli olmadığı da vurgulanmış olmaktadır. (Beyhakî, 1993, s. 1/128)

İbn Berrecân da Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına hikmet ve derinlik içeren bir bakış açısıyla yaklaşmakta, tespit ettiği tüm isimleri titiz bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır. Bu yönü, onun eserlerinde açıkça görülmektedir. (İbn Berrecân, 2010, ss. 25 vd.)

Meselâ, “el-Hâlık” ve “el-Hallâk” isimlerini birlikte ele alan İbn Berrecân, bu iki ismin farklı anlam boyutlarına işaret ettiğini vurgular. Ona göre “el-Hâlık” ismi, “es-Sâni” anlamını da içeren yönüyle “yaratan” anlamına gelir. Bu ismin “es-Sâni” anlamıyla olan irtibatı Allah'ın (cc) farklı bileşenleri bir araya getirerek yaratmasını gösterir. “el-Hallâk”, yaratma fiilinin çokluk ve süreklilik boyutunu ifade eder. Buna göre “el-Hallâk” isminde dâimiliği ifade eden bir yaratma eylemi söz konusu olmaktadır. (İbn Berrecân, 2010, ss. 2/165-166)

Yine “el-Velî” ve “el-Müvellî” isimlerini birlikte şerh eden İbn Berrecân, “el-Velî” isminin “fa‘îl” kalıbında olup “kurbiyyet” (yakınlık) anlamını taşıdığını ve Allah'ın velâyetiyle ilgisini açıklamaktadır. Buna göre “el-Velî” isminin “çokça yakın olmak” anlamını ortaya çıkardığı görülmektedir. “el-Müvellî” ismi ise “evlâ” fiilinden türemiştir ve “velâyet ile dost edinmek” anlamını içerir. Bu bağlamda “*Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir.*” (Altuntaş&Şahin, 2011, el-Ahzâb 33:6) ayeti, “el-Müvellî” isminin anlamına işaret etmektedir. (İbn Berrecân, 2010, s. 2/262-263)

Bu örnekler göstermektedir ki, anlam açısından birbirine yakın gibi görünen isimler, aslında farklı hikmet ve anlam derinliklerine sahiptir. Dolayısıyla aynı kökten türemiş veya benzer yapıdaki isimlerin aynı anlama geldiği düşüncesi isabetli değildir. İbn Berrecân'ın yaklaşımı, bu konuda daha dakik ve ayırtıcı bir yöntem izlediğini göstermektedir.

10. İlâh Meselesi

İlâh konusunun tartışılmasına zemin hazırlayan temel referans, şu Kur'an ayetidir:

“En güzel isimler Allah’a (cc) aittir. O isimlerle Allah’a duâ edin. O’nun (cc) isimleri hakkında doğruluktan sapanları/mülhidleri terk edin. Onlar yaptıklarının cezasını çeceklerdir.”² (Altuntaş&Şahin, 2011, el-A’râf 7:180)

Bu ayette Allah’ın en güzel isimlere (Esmâ-i Hüsnâ) sahip olduğu ve bu isimlerle O’na dua edilmesi gerektiği belirtilmiş; hemen ardından ise bu isimler hakkında eğriliğe düşenlerin (mülhidlerin) terk edilmesi gerektiği ve cezaya uğrayacakları vurgulanmıştır.

Ayet çerçevesinde, Allah’ın isim ve sıfatlarını zâhirî anlamlarının dışında yorumlamanın ilhâd sayılıp sayılmayacağı, farklı açılardan tartışılmıştır. Özellikle tasavvuf ehlinin, bu isim ve sıfatlara âlem ve insan boyutuyla yaklaşarak batınî yönlerini tefsir etmeleri, bu tartışmayı derinleştirmiştir. (İbn Arabî/Giriş, 2017, s. 26) İbn Berrecân’ın düşünceleri de bu yaklaşım tarzına örnek teşkil etmektedir. (İbn Berrecân, 2010, s. 1/200-213)

Genel itibariyle klasik âlimler, ayette geçen “ilhâd edenler” ifadesini, müşriklerin Allah’a takındıkları tavırla ilişkilendirmiştir. Müşrikler, Allah’a isnat edilmemesi gereken bazı isim ve sıfatları O’na atfetmek suretiyle zâtında ya noksanlık ya da fazlalık isnat etmişlerdir.

İbn Arâbî (ö. 638/1240), ilhâdî “ta’til ve teşbih yoluna girerek hataya düşmek ve hakikatten sapmak” olarak tanımlamıştır. Ona göre, ilhâddan korunmanın yolu, Allah’ın isim ve sıfatlarını naslarda geçtiği şekliyle kabul edip zikretmektir. (İbn Arabî/Giriş, 2017, s. 26)

İbn Kayyım, ilhâdî “isimlerin ve hakikî anlamlarının doğru bir şekilde anlaşılması konusunda sapmak ve batıla yönelmek” şeklinde tanımlar. Ayrıca İbn Kayyım; İbni’s-Sekît’in mülhidi, “haktan sapıp batıla yönelen kişi” olarak tanımladığını aktarmaktadır. (İbn Kayyım, 2003, s. 45)

Farklı açılardan konuya yaklaşan İbn Kayyım, Allah’ın (cc) isimlerinde ilhâdın farklı türleri olduğuna dikkat çeker:

Birincisi: Ulûhiyyet ifade eden bazı isimlerin putlara verilmesidir; “Lat” ve “Uzzâ” gibi. Ya da bir putun direkt ilâh olarak adlandırılması. Bu tam bir ilhâd olmaktadır. Çünkü Allah’a (cc) verilmesi gereken bazı isimler putlara ve sahte tanrılara verilmiştir.

İkincisi: Allah’ın (cc) Celâl’ine yakışmayan birtakım isimlerin O’na isim olarak verilmesidir. Meselâ, Hristiyanların Allah’ı (cc) –hâşâ- baba olarak adlandırmaları buna örnektir. Kezâ, filozofların Allah’ın (cc) kendi Zât’ından kaynaklanan zorunlu bir neden veya tabiâtın etkileyici nedeni olarak adlandırmaları buna örnektir.

Üçüncüsü: Allah’ı (cc) kendisine yakışmayan ve yüceliğini taksir eden sıfatlarla tanımlamaktır. Örneğin, Yahudiler’in “O fakirdir, mahlukâtı yarattıktan sonra dinlendi, Allah’ın (cc) eli sıkıdır/bağıdır” şeklindeki sözleri bu cihettendir. Bu ifadeler aynı zamanda, Allah’ın (cc) isim ve sıfatlarında ilhâda da örnektir.

Dördüncüsü: Allah’ın (cc) isimlerinin bazı anlamlardan mahrum bırakılması ve hakikâtlerinin inkarıdır. Sözgelimi, Cehmiyye ve takipçilerinin “Allah’ın (cc) isimleri sadece kelimelerden ibarettir, bunlar herhangi bir sıfat ve birtakım anlamlar içermez” demeleri buna örnektir. Onlar Allah’ı (cc) “es-Semî, el-Basîr, el-Hayy, er-Rahîm, el-Mütekellim, el-Mürîd” gibi isimler ile anar fakat bu isimlere hayat, işitme, görme, konuşma veya irâde gibi sıfatlar atfetmezler. Bu ise akıl, şeriat, dil ve fitrat yönüyle en büyük ilhâd ve şirkin mukâbilinde yer almaktadır. Çünkü müşrikler, Allah’ın (cc) isim ve sıfatlarını putlarına verdiler. Bunlar ise Allah’ın (cc) mükemmel sıfatlarını reddetmiş ve yok saymışlardır. Bundan ötürü her biri ilhâda düşmüştür. İlhâd konusunda farklı derecelere sahip olsalar da Cehmiyye ve onun takipçileri bu sınıfa girmektedir.

Beşincisi: Allah’ın (cc) münezzeh sıfatlarını yaratılmışlarınkine benzetmektir. Bu grubu Muattıla ve benzerleri oluşturur. Muattıla, Allah’ın (cc) sıfatlarını devre dışı bırakırken onlarla aynı sınıfta yer alanlar, Allah’ın (cc) sıfatlarını O’nun yarattıklarıyla kıyaslamış ve onlara vermişlerdir. (İbn Kayyım, 2003, s. 46-48)

İbn Berrecân da genel ulemâ yaklaşımına paralel bir tutum sergilemektedir. A’râf sûresi 7/180. ayetinin tefsirinde, “Allah’ın (cc) isim ve sıfatları hakkında ilhâda düşmek” ifadesini, bu kavramlar üzerine fazlalık veya eksiklik isnat etmek şeklinde açıklar. Bu noktada, Müşebbihe ve Muattıla gibi

² el-A’râf, 7/180. ayetin Arapçası: “وَاللَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذُرُوا الدِّينَ يُلْحَدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ”

fırkaların bu tür bir sapmaya düştüğünü belirtir. Ona göre hakikatin yolu, bu gibi gruplara benzememek; din-i kayyûm olan İslâm'da sebat etmek, Allah'ın bir benzeri olmadığını bilmek, içtenlikle ibadet etmek ve sembolleştirilen putlar karşısında boyun eğmemektir. (İbn Berrecân, 2013, s. 2/395-396)

Ayrıca, Allah'ın isim ve sıfatlarının büyü, muska ve benzeri uygulamalarda kullanılmasının tevhid akîdesine zarar verebileceği ve ilhâd tehlikesine yol açabileceği belirtilmiştir. (İbn Arabî/Giriş, 2017, s. 26) Buna karşılık, asıl hedefin, bu isim ve sıfatlar aracılığıyla marifetullahı ulaşmak ve Allah'ı (cc) layıkıyla tanımak olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Aksi bir yaklaşım ise ilhâda sürüklenme riski taşımaktadır.

Sonuç

Allah'ın (cc) isim ve sıfatları, Kur'an-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde "el-Esmâ'ü'l-Hüsnâ" olarak anılmıştır. Bu konu, Hz. Peygamber'in (sav) hayatta olduğu dönemde tartışma konusu olmamış; sahabe ise meseleye teslimiyetçi ve tenzihî bir yaklaşımla yaklaşmıştır. Onlar için Kur'an ve Hz. Peygamber'in (sav) açıklamaları kâfi gelmiş, bu bağlamda herhangi bir şüphe veya tartışma ortamı doğmamıştır. Ancak İslâm'ın farklı coğrafyalara yayılması ve Müslümanların başka din, inanç ve kültürlerle karşılaşmasıyla birlikte, Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarına ilişkin konular daha fazla tartışılmaya ve açıklanmaya başlanmıştır. Bu da söz konusu meseleye dair çeşitli düşünce ekollerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İsim ve sıfatlar meselesi, birçok İslâmî ilim dalında değerlendirme konusu olmuş; bu bağlamda Endülüs'te yaşamış sûfî-müfessir İbn Berrecân da konuya özgün yöntem ve yaklaşımlar geliştirmiştir. Bununla birlikte, genel itibarıyla Ehl-i Sünnet çizgisine yakın durduğu görülmektedir. Bazı konularda, örneğin ihsâ bağlamında kullandığı "taabbud" kavramı gibi, Gazzâlî'den farklı düşünceler benimsemiş; buna karşın bazı meselelerde ise onunla ortak görüşlerde buluşmuştur.

İbn Berrecân'ın düşünce sistematğinde en çok önem verdiği konulardan biri "ihsâ"dır. O, bu kavramın taşıdığı anlamları çok boyutlu bir biçimde ele almış, isim ve sıfatları da bu çerçevede şerh etmiştir. Ayrıca, İsm-i Âzam meselesinde, bu ismin "Allah" lafzı olduğu kanaatine ulaşmıştır. Sayı meselesinde ise isim ve sıfatların yalnızca doksan dokuzla sınırlandırılmayacağını, yüz otuzdan fazla isim ve sıfatın bulunduğunu savunmuştur.

İbn Berrecân, isim ve sıfatları içerik temelli bir yaklaşımla tasnif etmiş ve onları ulûhiyyet, rubûbiyyet ve ubûdiyyet olmak üzere üç ana başlık altında toplamıştır. Bu tasnifin temelinde ise tevhid olgusu yer almaktadır. Aynı zamanda, benzer anlam taşıyan isimlerin ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamış; lügat ve dil bilgisinden de yararlanarak bu isimlerin hikmet ve hakikat temelinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Gereksiz ve uzunca süren tartışmalardan kaçınılmasını tavsiye eden İbn Berrecân, özellikle Müşebbihe ve Muattıla gibi fırkaların düşmüş olduğu ilhâd sapmalarına karşı uyarılarda bulunmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde, İbn Berrecân'ın Allah'ın (cc) isim ve sıfatları konusundaki düşüncelerinin zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu düşüncelerin farklı boyutlarıyla ortaya konulması, ilim ehli için önemli bir çalışma alanı sunmaktadır. Kaynaklarda, onun düşüncelerinden etkilenen veya yöntemini geliştirerek sürdüren birçok şahsiyete rastlamak mümkündür. Onun bu zengin mirası, farklı mutasavvıf ve müfessirlerin düşünce sistemleriyle mukayese edilerek değerlendirilmelidir. Bu tür çalışmalar, Endülüs'ün ilmî mirası olan bu kıymetli hazineyi İslâm dünyasında daha tanınır hâle getirme noktasında önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça

- Ahmed Emin, İ. (2003). *Duha'l-İslâm*. Mektebetü'l-Usreh.
- Ahmed Emin, İ. (2009). *Fecru'l-İslâm*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Akgüç, A. (2006). *İsmail Gelenbevi'de Varlık Düşüncesi*. (Tez No. 186908) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Akkurt H. (2019). *İbn Berrecân Tefsirinde İşârî Yön*. (Tez No. 624040) [Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi] <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Altın, M. (2015). *Esmâ-i Hüsnâ'nın Semantik Tahlili ve Geçtiği Ayetlerle İlgisi* (Tez No. 393550) [Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Arca, A. (2020). *Fahreddîn Râzî'nin Düşüncesinde Allah'ın Sıfatları*. (1.Baskı). Fecr Yayıncılık.
- Arpa, A. (2003). *İbn Berrecân ve el-İrşâd İsimli Tefsirindeki Fâtîha, Kehf ve Hucurât Sûrelerinin Tefsirinin Tahkiki*. (Tez No. 140814) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi] <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Beyhakî, A. (1993). *el-Esmâ ve's-Sıfat li'l-Beyhakî*. (1.Baskı). (A. El-Hâşidî, Thk). Mektebetü's-Sevâdî.
- Buhârî, E. A. *Sahihü'l-Buhârî*. (2002). (M. Z. Nâsır, Thk.). Dâru Tavki'n-Necât.
- Casewit, Y. (2017). *The Mystics of al-Andalus Ibn Barrajân and Islamic Thought in the Twelfth Century*. (1.Baskı). Cambridge University Press.
- Cürcânî, Ş. (1983). *Kitabu't-Ta'rifât*. Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Cürcânî, Ş. (1995). *Kitabu't-ta'rifât*. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Çelebi, İ. (1998). Klasik Bir Kelâm Problemi Olarak İsim-Müsemma Meselesi. *İLAM Araştırma Dergisi*, 3(1), 103-116. https://isamveri.org/pdfdrg/D01614/1998_1/1998_1_CELEBII.pdf
- el-Bekrî, H. (2014). Esmâ-i Hüsnâ'nın Tevkîflîği veya Kıyâsîlîği Hakkında Metodolojik Bir Çalışma. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(2), 81-113. <https://doi.org/10.16947/fsmiad.14740>
- Firuzabâdî, M. M. (2005). *el-Kâmusu'l-Muhît*. (2.Baskı). Müessesetu'r-Risâle.
- Düzgün, Ş. A. (2012). *Kelam El Kitabı*. (2.Baskı). Grafiker Yayınları.
- Gazzâlî, E. M. (ts). *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*. (M. O. el-Haş, Çev.). Mektebetü'l-Kur'ân.
- Gazzâlî, E. M. (1971). *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi Esmâillahi'l-Hüsnâ*. (F. Şehâde, Çev.). Y.y.
- Gazzâlî, E. (2012). *el-İktisâd fi'l-i'tikâd*. (E. M. A. eş-Şerfavî, Nşr.). Darü'l-Minhâc.
- Gölcük, Ş. (1992). *Kelam Tarihi*. Esra Yayınları.
- Gölcük, Ş.-Toprak, S. (1998). *Kelam: Tarih, Ekoller, Problemler*. (4.Baskı). Tekin Yayınları.
- Görgün, H. İ. (2024). *İbn Berrecân'ın vahiy ve i'tibâr anlayışı*. (Tez No. 874907) [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi] <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- İsfâhânî, E. (t.s). *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Marife.
- İsfâhânî, E. (1991). *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*. (S. A. ed-Davudî, Thk). Dâru'l-Kalem, Darü's Şâmiyye.
- İbn Arabî, M. (2017). *Allah'ın İsimlerinin Sırları ve Manalarının Keşfi/Keşfü'l-ma'na an sırrı Esmâillâhi'l-Hüsnâ*. (R. Biçer, Çev.). Ehil Yayıncılık.
- İbn Berrecân, E. A. (2013). *Tenbihu'l-efhâm ila tedebburi'l-Kitabi'l-Hakîm ve taa'rrufi'l-ayâtî ve'n-nebei'l-A'zim*. (A. el-Mezîdî, Thk.). Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Berrecân, E. A. (2010). *Şerhu Esmâillahi'l-Hüsnâ*. (İ. A. el-Bağdadî, Thk.). Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hacer, E. Ş. (1409/1988). *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Bûhârî*. (M. el-Hatîb-M. F. Abdülbakî). Daru Reyyân.
- İbn Manzûr, C.E. (1993). *Lisanü'l-Arab*. (3. Baskı). Daru Sâdır.
- İbn Teymiyye, T. (2004). *Mecmuû'l-Fetâvâ*. Mucemmii'l-Melik Fahd li't-Tabaati'l-Mushafi'l-Şerîf.
- İbnü'l-Arif, E. (1993). *Miftâhü's-Saadeh ve Tahkîku Tarîkü's-Saadeh*. (1.Baskı). (İ. Dendeş, Thk.). Darü'l-Garbi'l-İslâmî.

- Kelebâzî, E. (h.1431/2010). *et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Kureşî, A. (1978-1979). *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. (A. M. el-Hulv, Nşr.). Y.y.
- Küçük, H. (1997). *İbn Berrecân'ın Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*. (Tez No. 61594) Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Makrizî, T. (ts). *Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hitâti ve'l-Asâr*. Daru's-Sadr.
- Musakhanov, O. (2016). *Afîfüddin Tilimsânî'nin İlâhi İsmiler Nazariyesi ve Meânî'l-Esmâi'l-İlâhiyye adlı eserinin tahkiki*. (Tez No. 446766) [Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Müslim, E. M. (1955). *Sahih*. (M. F. Abdülbâkî, Thk.). Matbaatu İsa el-Bâbi'l-Halebî.
- Nesefî, E. M. (2004). *Tabsiretu'l-Edille*. (H. Atay, Thk.). DİB Yayınları/Dinî Yayınlar Dâiresi Başkanlığı.
- Nesefî, E. M. (1990-1993). *Tabsiretu'l-edille*. (C. Salame, Thk.). Y.y.
- Nevevî, Y. (1349). *Şerhû sahihi Muslim/el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Muslim b. Haccâc*. Y.y.
- Öğük, E. (2017). *Allah'ı Tanıtan Güzel İsimler; Literatür, Tasnîf ve Değerlendirme*. (1. Baskı). Rağbet Yayınları.
- Özler, M. (1995). *İslâm Düşüncesinde Tevhîd*. Nun Yayıncılık.
- es-Sâbûnî, E. N. (1998). *Maturîdiyye Akâidi/el-Bidâye fî Usulu'd-Din*. (4. Baskı). (B. Topaloğlu, Çev.). DİB Yayınları/Dinî Yayınlar Dâiresi Başkanlığı.
- Sa'dî, E. (2000). *Tefsiru Esmâillâhi'l-Hüsna li's-Sa 'dî (Cam'en ve Dirâseten)*. (A. Ubeyd, Thk.). el Camiatü'l-İslâmiyye bi'l-Medineti'l-Münevvere.
- Şehristânî, M. (1998). *el-Milel ve'n-Nihal*. (E. A. Mehna-A. H. Faur, Thk.). Daru'l-Ma'rife.
- Taftazânî, E. (2000). *Ana Konularıyla Kelâm*. (2.Baskı). (Ş. Gölcük, Çev.). Kitap Dünyası Yayıncılık.
- Taftazânî, E. (1999). *Şerhu'l-Akaid/Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*. (4.Baskı). (S. Uludağ, Çev.). Dergah Yayınları.
- Topaloğlu, A. (1989). Allah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 2, ss. 471-498) içinde. TDV Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1995). Esmâ-i Hüsnâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, ss. 404-418) içinde. TDV Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1996). *Kelâm İlmi-Giriş*. (5. Baskı). Damla Yayınevi.
- Yavuz, Y. Ş. (2003). Mâtüridiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 165-175) içinde. TDV Yayınları.
- Yıldız, M. (2019). *Kudüs'ün Fethini Müjdeleyen Sûfî İbn Berrecân*. (1.Baskı). Rağbet Yayınları.
- Yıldız, M. (2016). *İbn Berrecân (v. 536/1141) ve Tasavvuf Anlayışı*. (Tez No. 425395) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yurdağür, M. (2021). *Esmâ-i Hüsnâ'yı Anlama Kılavuzu*. (1.Baskı). İFAV/Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Vakfı Yayınları.
- Zeccâc, İ. (h.1431/2010). *Tefsiru Esmâillâhi'l-Hüsna*. (A. Y. ed-Dekkâk, Thk.). Darü's-Sekâfetü'l Arabiyye.
- Zeccâcî, A. (1986). *İştikâku Esmâillâh*. (2.Baskı). (A. el-Mübârek, Thk.). Müessesetü'r- Risâle.